

T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÇOKULUSLU ŞİRKETLERİN ÇOCUK EMEĞİNİ DÜZENLEME
GİRİŞİMLERİ

Banu GÜLER

Ekim-2010

T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI

ÇOKULUSLU ŞİRKETLERİN ÇOCUK EMEĞİNİ DÜZENLEME
GİRİŞİMLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Banu GÜLER

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Derya EREL

Bolu-2010

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Banu GÜLER'e ait 'Çokuluslu Şirketlerin Çocuk Emeğini Düzenleme Girişimleri' adlı çalışma, jürimiz tarafından İşletme Anabilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir. 14/10/2010

Akademik Unvan	Adı ve Soyadı	İmza
Üye (Tez Danışmanı) :	Yrd. Doç. Dr. Derya EREL	
Üye	: Yrd. Doç. Dr. Şule EREN	
Üye	: Yrd. Doç. Dr. Mehmet ARI	

Sosyal Bilimler Enstitüsünün Onayı

Prof. Dr. Gönül ÜLKER

Enstitü Müdürü

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum, **Çokuluslu Şirketlerin Çocuk Emeğini Düzenleme Girişimleri** başlıklı çalışmanın yazılmasında, bilimsel ve etik kurallara uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin tamamının ya da bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim. 14/10/2010

Banu GÜLER

ABSTRACT**THE REGULATION ATTEMPT OF THE CHILD LABOUR BY
MULTINATIONAL CORPORATIONS****Banu GÜLER****Master Thesis****Department of Business Administration****Advisor: Assist. Prof. Dr. Derya EREL****October, 2010, xiv + 64 Pages**

In this study, global labour standards, social accountability standards, and social labelling were analyzed as applications that have been developed by multi-national cooperations to regulate child labour. The study is significant for understanding both the condition of the children who are impacted by the establishment of multi-national cooperations and how and why they should be removed from labour.

The aim of this work is to determine the responsibility of multi-national cooperations in abusive child labor and the attempts they make to eliminate abuse. With that as the point of departure, the reasons of the multi-national cooperations to regulate child labor, and whether their goals can be achieved by the methods they developed were investigated.

A qualitative research method was used in accordance with the purpose and limitations of the study. A range of printed and visual material was used in an attempt to minimize subjectivity and possible bias. The results revealed the presence of both supporters and opponents for the terms developed to eliminate child labour. In addition, it is suggested that the complete elimination of child labor is hindered by the fact that such terms could only be realized by the voluntary collaboration of the multi-national

cooperations. It is proposed that the child labour abuse can only be eliminated by regulations that allow the right to enforcement by labor unions and the government.

Key Words: child labour, multi national corporations, global labour standards, social accountability standard, social labelling

ÖZET

ÇOKULUSLU ŞİRKETLERİN ÇOCUK EMEĞİNİ DÜZENLEME GİRİŞİMLERİ

Banu GÜLER

Yüksek Lisans Tezi

İşletme Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Derya EREL

Ekim, 2010, xiv + 64 Sayfa

Bu çalışmada, çokuluslu şirketlerin çocuk emeğini düzenlemek amacıyla geliştirdikleri uygulamalar olarak küresel emek standartları, sosyal sorumluluk standardı ve sosyal etiketleme incelenmiştir. Çalışmanın, çokuluslu şirket yapılanmalarından etkilenen çocukların içinde bulundukları durumun ve nasıl ve neden çalışma hayatından uzaklaştırılması gerektiğinin anlaşılması bakımından önem taşıdığı düşünülmektedir.

Çalışmanın amacı, çokuluslu şirketlerin çocuk emeği sömürüsü konusunda sorumluluklarının olup olmadığını ve söz konusu sömürüyü ortadan kaldırabilmek için ne tür çabalar içine girdiklerini belirlemektir. Bu noktadan hareketle, çokuluslu şirketlerin çocuk emeğini düzenleme girişiminde neden bulundukları ve geliştirdikleri metotlarla bu amaca ulaşmalarının mümkün olup olmadığı araştırılmıştır.

Çalışmada, araştırmanın amaçlarına ve sınırlılıklarına uygun olarak nitel araştırma yöntemi uygulanmıştır. Konuyla ilgili çok çeşitli yazılı ve görsel materyallerden yararlanılarak öznellik ve olası yanlılık sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Araştırma sonucunda, çocuk emeğinin ortadan kaldırmaya yönelik geliştirilen uygulamaları destekleyenlerin ve karşı duranların olduğu görülmüştür. Ayrıca, söz konusu uygulamaların çokuluslu şirketlerin gönüllülüğüyle hayata geçirilebilir

olmasının çocuk emeğinin tamamen ortadan kaldırılmasını güçleştirdiği düşünülmektedir. Çocuk emeği sömürüsünün ancak sendikaların ve devletin denetiminde, yaptırım uygulama hakkı tanıyan düzenlemelerle sona erdirileceği savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: çocuk emeği, çokuluslu şirketler, küresel emek standartları, sosyal sorumluluk standardı, sosyal etiketleme

Sevgili aileme...

TEŞEKKÜR

Her şeyden önce bu çalışma, üniversite eğitimimin her dönemine çok önemli etkisi olan değerli tez danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Derya Erel'in desteği ve katkılarıyla mümkün olmuştur. Kendisine, nezaketi, sabrı ve yardımları için teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Ayrıca, her zaman yanımda olduklarını çok iyi bildiğim anneme, babama ve kardeşlerime çok teşekkür ederim.

Son olarak, çalışmamın her aşamasında desteğini hissettiğim arkadaşlarım İsmail Yurtsevenyener'e, Canan Sapmaz'a, Ahmet Erden'e, Elif Bayındır'a ve Serdar Dinç'e çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

KAPAK	i
ONAY SAYFASI	ii
ETİK KURALLARA UYGUNLUK BEYANI	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖZET.....	vi
İTHAF.....	viii
TEŞEKKÜR.....	ix
İÇİNDEKİLER.....	x
TABLolar LİSTESİ.....	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiv

BÖLÜM I

1. GİRİŞ.....	1
---------------	---

BÖLÜM II

2. METODOLOJİ.....	3
2.1 Araştırmanın Önemi ve Amacı.....	3
2.2 Araştırmanın Soruları.....	4
2.3 Araştırmanın Sınırlılıkları.....	5
2.4 Araştırmanın Yöntemi.....	6

BÖLÜM III

3. ÇOKULUSLU ŞİRKETLERE GENEL BAKIŞ.....	8
3.1 Çokuluslu Şirket Kavramı ve Özellikleri.....	8
3.2 Dünya Sistemi İçinde Çokuluslu Şirketlerin Yeri	9
3.3 Çokuluslu Şirketlerin Eleştirel Değerlendirmesi.....	14
3.4 Çokuluslu Şirketlerin Emek Sürecine Etkileri ve Çocuk Emegi ile İlişkisi...	18

BÖLÜM IV

4. ÇOCUK İŞÇİLİĞİNE GENEL BAKIŞ.....	22
4.1 Çocuk İşçi Kavramı.....	22
4.2 Çocuk İşçiliğın Tarihi.....	25
4.3 Çocuk İşçiliğın Nedenleri.....	28
4.4 Dünyada ve Türkiye’de Çocuk İşçilerin Durumu.....	31

BÖLÜM V

5. ÇOKULUSLU ŞİRKETLERİN ÇOCUK EMEĞİNİ DÜZENLEME GİRİŞİMLERİ...38	
5.1 Küresel Emek Standartları.....	38
5.1.1 Çocuk Emeğı Konusunda Küresel Emek Standartlarına Yön Veren ILO Sözleşmeleri	39
5.1.2 Küresel Emek Standartlarının Eleştirel Değırlendirmesi.....	41
5.2 Sosyal Sorumluluk Standardı (SA 8000).....	43
5.2.1 Kavramsal Olarak Sosyal Sorumluluk Standardı	44
5.2.2 ISO 26000.....	47
5.3 Sosyal Etiketleme.....	47
5.3.1 Bir Sosyal Etiketleme Uygulaması: RugMark (GoodWeave) Örneğı...49	

BÖLÜM VI

6. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	52
---------------------------	----

KAYNAKÇA.....	56
---------------	----

ÖZGEÇMİŞ	64
----------------	----

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Dünyada Doğrudan Yabancı Yatırımlar (1970-2008)	10
Tablo 2: En Fazla Doğrudan Yabancı Yatırım Çeken 10 Ülke (2008)	11
Tablo 3: En Fazla Doğrudan Yabancı Yatırım Yapan 10 Ülke (2008)	11
Tablo 4: Küresel Göstergeler ve Çokuluslu Şirketler	12
Tablo 5: Bölgelerin Doğrudan Yabancı Yatırımlardan Aldıkları Paylar	13
Tablo 6: Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar (1970-2008)	13
Tablo 7: Yaş Gruplarına Göre Çocukların Çalışma Biçimlerinin Tanımlanması	24
Tablo 8: Çocukların Çalıştırıldıkları Değişik Biçimlerdeki İşlere Yönelik 2000 ve 2004 Yıllarına Ait Verilerinin Karşılaştırması	32
Tablo 9: Çocuk İşgücü Temel Göstergeleri (Türkiye – Bin Kişi)	37

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Kıtalara Göre Çalışan Çocuk Sayısı (2006 Verileri)	31
---	----

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
CSUCS	: Coalition to Stop the Use of Child Soldiers (Çocuk Asker Kullanmayı Durdurma Koalisyonu)
CEOP	: Child Exploitation and Online Protection Centre (Çocuk İstismarı ve Online Koruma Merkezi)
ÇSGB	: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
DB	: Dünya Bankası
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
FIFA	: Federation Internationale de Football Association (Uluslararası Futbol Federasyonları Birliği)
ILO	: International Labour Organization (Uluslararası Çalışma Örgütü)
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
IPEC	: International Programme on the Elimination of Child Labour (Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi Uluslararası Programı)
SA 8000	: Social Accountability 8000
SACCS	: South Asian Coalition on Children in Servitude (Çocuk Emeginin Kullanılmasına Karşı Güney Asya Koalisyonunu)
SAI	: Social Accountability International (Uluslararası Sosyal Sorumluluk Örgütü)
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TWN	: Third World NetWork (Üçüncü Dünya Ağı)
UNCTAD	: United Nations Conference on Trade and Development (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı)
UNICEF	: United Nations Children's Fund (Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu)
YASED	: Uluslararası Yatırımcılar Derneği

BÖLÜM I

1. Giriş

Dünya ekonomisinin son otuz yılı içinde, her dönem bir öncekine göre daha da güçlenen çokuluslu bir şirket yapılanması görülmektedir. Tüketiciler, her bir parçası farklı ülkelerde üretilmiş bir ürünün kendi ülkelerinde de satışa sunumunu kolaylıkla fark edebilmektedir. Küreselleşme sürecini geri dönülemez olarak niteleyenler cephesinden bakıldığında, çokuluslu şirketlerin varlığı kalkınmanın temel faktörlerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Teknolojik gelişmelerin de etkisiyle güçlenen çokuluslu şirketler, yine teknolojik gelişmelerin etkisiyle dünyanın pek çok yerine ulaşan birtakım olumsuz değerlendirmelere de konu olmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler, bir yandan üretimlerini arttırmak, istihdam yaratmak ve kalkınmak amacıyla çokuluslu şirketleri çekmek için var güçleriyle çalışırken, diğer yandan sahip oldukları doğal zenginlikleri kaybetmekte ve insan emeğinin kullanım biçimlerini değiştirmektedir.

Yaşana gelen ekonomik-politik dönüşüm içinde çocuk emeği halen varlığını sürdürmekte ve giderek daha da savunmasız kalmaktadır. Çocuk emeğinin kullanım biçimlerine yönelik yazılı ve görsel medyada yer alan haberler, bilimsel araştırmalar ya da bireysel gözlemler sonucunda, konuya dair bilinçlenme arttıkça, çokuluslu şirketler de söz konusu durumu düzenleyen birtakım mekanizmalar geliştirme çabalarına girişmektedir. Küresel düzeyde kabul görececek emek standartlarının oluşturulması, sosyal etiketleme yapılması ve sosyal sorumluluk standardı geliştirilmesi bu çabaların öne çıkanlarıdır. Bu çalışmada, çokuluslu şirket faaliyetlerinden zarar gören çocukların durumu anlaşılır kılınmaya ve çokuluslu şirketlerin geliştirdiği önleme çabalarının etkileri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çokuluslu Şirketlerin Çocuk Emeğini Düzenleme Girişimleri adlı çalışmamız toplam altı bölümden oluşmaktadır. Bölüm I’de, çalışmanın hangi konuları kapsadığına yönelik giriş bilgileri yer almaktadır.

Bölüm II, çalışmada izlenen metodolojiye yönelik bilgilerden oluşmaktadır. Aynı bölüm içinde, araştırmanın önemi ve amacı belirtilmiş, araştırmaya yön veren sorular ortaya konmuş ve araştırmanın sınırlılıkları belirlenmiştir.

Bölüm III’de, çokuluslu şirketlere yönelik genel bilgiler yer almaktadır. Bu noktadan hareketle, bu bölüm içinde öncelikle kavramsal tanımlamalar yapılmış, çokuluslu şirketlerin dünya sistemi içindeki yeri incelenmiştir. Daha sonra, çokuluslu şirketlere yönelik olumlu ve olumsuz görüşler eleştirel bakışla tartışılmıştır. Son olarak, çokuluslu şirketlerin genel olarak emek sürecine etkileri ve çocuk emeğinin çokuluslu şirketlerle ilişkisine değinilmiştir.

Bölüm IV’de, çocuk işçiliği kavramı tanımlanmış, çocuk işçiliğinin tarihsel süreç içinde dönüşümü ve çocukları çalışma yaşamına sürükleyen nedenler analiz edilmiş ve günümüzde dünyada ve Türkiye’de çocuk işçilerin durumu ortaya konmuştur.

Bölüm V, çokuluslu şirketlerin çocuk emeğini düzenleme girişimlerinden oluşmaktadır. Buradan hareketle, ilk olarak küresel emek standartları ele alınmış, standartlara yön veren ILO sözleşmelerine değinilmiş ve standartları destekleyen ve onlara karşı olan görüşler incelenmiştir. Daha sonra, kavramsal olarak sosyal sorumluluk standardı açıklanmış ve yeni geliştirilen bir sorumluluk standardı olarak ISO 26000’e değinilmiştir. Son olarak, sosyal etiketleme girişimi incelenmiş ve söz konusu uygulamaya yönelik bir örnek üzerinde durulmuştur.

Bölüm VI, araştırmanın sonuç ve önerilerinden oluşmaktadır. Bu bölümde, çalışmanın ulaştığı sonuçların değerlendirmesi yapılmıştır.

BÖLÜM II

2. Metodoloji

2.1 Araştırmanın Önemi ve Amacı

Çokuluslu şirketlerin dünya üzerinde sahip oldukları güç, ekonomik yaşamı etkilemekle sınırlı kalmayarak sosyal ve siyasi dönüşümlere de öncülük etmektedir. İnsanoğlu, Yirmi Birinci Yüzyıl'da içinde bulunduğu ekonomik, sosyal ve siyasi alanlardaki gelişmelerle övünürken, çokuluslu şirketlerin isimlerinin çocuk işçiliği ile yan yana gelmesinin şaşkınlığını yaşamaktadır. İnsanlığın gözleri, kulakları ve dilleri sorular sormaya ve dinlemeye kapandığında ne yazık ki bu anlamlandıramama durumunu giderebilmek mümkün değildir¹.

Araştırmaya yönelik yapılan incelemeler, çocuk işçiliği probleminin çoğunlukla sosyoloji, iktisat, siyaset ve sağlık bilimleri yönünden ele alındığını ortaya koymuştur. Bu noktada, seçilen konunun bir de işletme disiplini içerisinden eleştirel bakış açısıyla incelenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Böylece hâlihazırda ya da gelecek zamanlarda yerel veya çokuluslu şirketlerin parçası haline gelmiş/gelecek bireyler için salt kârın ve verimliliğin ençoklaştırılmasına yöneltilmiş bakış açısı emek cephesine uzandırılarak farklılaştırılmaya çalışılmıştır.

Bununla birlikte, araştırmanın bulgu ve yorumlarının, dünyanın farklı bölgelerinde faaliyet gösteren çokuluslu şirketler için emek üreten çocukların durumlarının nasıl ve neden iyileştirilmesi ve psikolojik ve fiziksel gelişimlerini

¹ Bu noktada araştırmacı için Özdemir ve Yücesan Özdemir'e (2005) ait 'Küresel Kapitalizm'de Çocuk Emeginin Ekonomi Politikası: Çocuk İşçilerin Oyun Hakkı Var mıdır?' adlı makale

hem konunun şaşkınlık boyutundan çıkmasına ve anlaşılmasına hem de araştırma ilgisinin söz konusu yöne kaymasına neden olmuştur.

tamamlamadan çalışma ortamından koparılması gerektiğinin anlaşılmasına olanak sağlaması bakımından önem taşıdığı düşünülmektedir.

Çalışmanın temel amacı, çokuluslu şirketlerin çocuk emeği sömürüsü konusunda sorumluluklarının olup olmadığını ve mevcut olumsuz durumu ortadan kaldırmak için ne tür çabalar içine girdiklerini belirlemektir. Uluslararası kapitalist üretim ilişkilerinin gelişiminden bu yana, rekabette üstünlük sağlamaya ve varlığını sürdürmeye odaklı şirketlerin vazgeçilmezi olan ucuz, uysal ve itaatkâr işgücü olan çocukları neden çalışma ortamının dışına itecek düzenlemelere imza attıklarının, ortaya koydukları çabaların ne kadar desteklendiğinin, geliştirilen ulusal ve uluslararası önleyici mekanizmaların ne derece başarı sağladıklarının saptanması ise çalışmamızın alt amaçlarını oluşturmaktadır. Sonuçta, dünya üzerinde çokuluslu şirketlerin etkisi altında kalan çocuk işçilerin durumunun fark edilir ve anlaşılır olması, yaşanan sorunların giderilmesi için toplumsal bilinç yaratma noktasından başlanarak neler yapılabileceğinin belirgin hale getirilmesi hedeflenmektedir.

2.2 Araştırma Soruları

Bu araştırma, amaçlarına bağlı olarak belli sorular üzerinde durmakta ve ortaya konan soruları çözümlemek istemektedir. Araştırmada cevap verilmeye çalışılan temel araştırma soruları şunlardır:

<i>Araştırma sorusu</i>	<i>1- Çokuluslu şirketlerin çocuk emeğini düzenleme çabaları nelerdir?</i>
<i>Araştırma sorusu</i>	<i>2- Çokuluslu şirketler neden çocuk emeğini düzenlemek istemektedir?</i>
<i>Araştırma sorusu</i>	<i>3- Küresel emek standartları, sosyal sorumluluk standardı ve sosyal etiketleme uygulamaları ile çocuk işçiliği ortadan kaldırılabilir mi?</i>

2.3 Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma, amacına ulaşabilme ve sorularına cevap verebilme bakımından bazı sınırlılıklar içermektedir. Bu çalışmada öncelikle çocuk işçiliğinin yalnızca çokuluslu şirketler ile ilişkili olan boyutu incelemeye konu olmuştur. Dolayısıyla önemi ve içinde bulundukları zor koşullar yadsınamayacak olan sokak çocukları, aile işçisi çocuklar, varlıkları çoğu zaman görünmez olan ev işleri yapan kız çocukları detaylı inceleme konusu yapılmamıştır. Ancak doğrudan çokuluslu bir şirket için çalışıyor olmasa da, sokaklarda çalışan bir çocuğun ya da okula gitmek yerine ev işlerine koşan bir kız çocuğunun dolaylı yollardan çokuluslu üretim ilişkilerinden etkilendiği gerçeği saklı tutulmuştur.

Araştırmaya getirilen bir diğer sınırlama, çocuk işçiliğine yönelik üç temel mekanizmanın incelemeye dahil edilmiş olmasıdır. Belirtilen uygulamaların dışında ülkelerin ya da çokuluslu şirketlerin kendi bünyelerinde geliştirdikleri herhangi bir özel düzenleme çalışmaya konu olmamıştır.

Bunun dışında, araştırmaya konu olan çocuk işçiliğini düzenleme çabaları dünya genelinde incelemeye alınmıştır. Bu durum, çalışmanın bir alan araştırması ile desteklenmesini güçleştirmiştir. Yaşanılan ülke ya da bölge özelinde bir sınırlamaya gidilmemesinin, konunun temel amacını anlaşılır kılma ve sosyal etiketleme gibi uygulamaların yapılmıyor olması gibi gerekçeleri bulunmaktadır.

Geniş bir alanı kapsayan araştırmaların karşı karşıya kaldıkları önemli sorunlardan biri şüphesiz incelenen her ülkenin dilini bilmemekten kaynaklanan bir doküman güçlüğü çekilmesidir. Söz konusu sınırlılık, uluslararası bilgi ediniminde önemli bir aracı olan Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) kaynakları ve farklı bölgeler özelinde incelemelerde bulunmuş akademisyenlerin makaleleri incelenerek giderilmeye çalışılmıştır.

2.4 Araştırmanın Yöntemi

Yirminci Yüzyıl'ın başlarında sosyal bilimler, gelişmelerini pozitivistten beslenerek gerçekleştirmiştir. Bu gelişim sürecinde, sosyal bilimlerin doğası gereği insanı, toplulukları, kültürleri araştırırken 'tek gerçek doğru'nun keşfine odaklı pozitivist yeterli olmamış ve pozitivist ötesi paradigmaya yönelim başlamıştır. Sosyal bilimlerde yaşanan bu değişim, araştırma sürecinin nesnellikten çok 'bakış açısı' ile ifade edilmesini beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla pozitivist ötesi paradigmanın savunduğu gerçekliğin dinamikliği ve sürekli yeniden oluşumu olgusu nitel araştırma yapma gereksinimi doğurmuştur (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Kavramsal olarak nitel araştırma, "gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma" yöntemi olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2006:39). Nitel araştırmaya gidilmesiyle, nicel araştırmanın odağındaki 'ne' sorusuna yoğunlaşma azalırken, 'nasıl' ve 'neden' sorularına duyulan önem artmaktadır.

Nitel araştırmalar veri toplama yöntemi olarak görüşme, gözlem ve doküman incelemesini kullanmaktadır. Bu çalışmada, belirlenen amaç ve sınırlılıklar gereği yalnızca doküman incelemesi yapılmıştır. Doküman incelemesi, "araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizi" olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 187). Bu araştırmada ihtiyaç duyulan bilgilerin edinimi, konu ile ilgili yayınlanmış kitaplardan, akademik nitelikteki makalelerden, gazete haberlerinden ve dergilerden sağlanmıştır. Yazılı kaynakların yanı sıra araştırma konusuyla yakından ilişkili olan filmler, videolar, belgeseller ve fotoğraflar da incelenmiş ve dikkate alınmıştır. Böylece görsel dokümanların imkan verdiği, insan davranış biçimleri ve mimikleri gözlenmiş ve sınırlı zamanlarda gerçekleşen olayları yeniden izleme ihtiyacı giderilmiştir. Örneğin, çocukların zor kullanılarak asker yapılması sonucunda yaşanan olayları dramatik biçimde gözler önüne seren Kanlı Elmas (Blood Diamond), çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri içinde sayılan ticari seks işçiliğini ve zorla çalıştırmayı konu alan Satılık Çocuklar (Trade) ve 96 Saat (Taken) adlı filmler incelenmiştir. Bunların dışında, sosyal etiketleme

uygulamasını hayata geçiren RugMark Vakfı'na ait tanıtım videoları, Afrika'daki çocukların AIDS nedeniyle yaşadıklarını gözler önüne seren Varım Çünkü Varız (I am Because We are) ve Hindistan'da ticari seks işçilerinin çocuklarını konu alan Kalküta'nın Çocukları (Born Into Brothels) adlı belgesel filmler de yapım amaçlarına yöneltilen eleştiriler dikkate alınarak izlenmiştir. Ayrıca çocukların farklı zaman dilimlerinde, hangi ortamlarda işlerini nasıl yaptıklarını gösteren fotoğraflar araştırılmıştır. Söz konusu görsel materyaller incelenirken içeriklerinde belirgin bir yanlışlık taşıyıp taşımadıklarına olabildiğince dikkat edilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak, farklı kaynaklardan beslenilmesinin, araştırmanın öznelliğini ve olası yanlışlığını ciddi biçimde sınırlandırdığı, güvenilirliğini, geçerliliğini ve inandırıcılığını arttırdığı düşünülmektedir.

Sosyal bilimlerin nitel araştırmalardan besleniyor olmasının ötesinde, araştırma konusunun özelinde Yücesan Özdemir ve Özdemir'in (2010:135) de savunduğu gibi "niceliksel yöntemlerin dayandığı sayılar, çocuk emeği gerçeğini tümüyle göremezler... sayıların gösterdiklerinin değil gösteremediklerinin analize dahil edilmesi gerekir". Benzer şekilde Başkaya'nın (2002:19) da genel olarak ifade ettiği gibi:

"Elbette rakamlar ve oranlar gerçeğin tamamını yansıtmaz. Bir milyar insan işsiz dendiğinde, şu kadar milyon aç, şu kadarı içme suyundan yoksun, şu kadarı mülteci dendiğinde, vb. sonuçta bir rakam telaffuz ediyorsunuz ve söylemesi de çok kolaydır. Bu rakamlar hiçbir zaman o insanların yaşadığı dramı, acıyı, çaresizliği, aşağılanmışlığı, korkuyu ifade etmez... Gerçek durum rakamlarda görünmez. Bu yüzden rakamların söylediğinden çok söylemediği önemli olan."

BÖLÜM III

3. Çokuluslu Şirketlere Genel Bakış

3.1 Çokuluslu Şirket Kavramı ve Özellikleri

Uluslararası ekonomik hayatın en önemli aktörlerinden çokuluslu şirketlere yönelik kabul edilen ortak bir tanımlama bulunmamaktadır. Çokuluslu şirketlere ortak tanım getirilememesinin öncelikli nedeni çokuluslu olmanın mülkiyet, çalışanların uyruğu, örgütsel yapı ve stratejiler gibi farklı boyutlarının olmasıdır. Şirketlerin sahip oldukları hisseleri dikkate alan bir tanımlama yapılmak istendiğinde farklı ülkelerin farklı standartlar getirdiği görülmektedir. Örneğin ABD ve Japonya yüzde 10, İngiltere yüzde 20, Almanya ise yüzde 25 oranında hissenin yönetiminin kontrole yeteceğini kabul etmektedir (Cohn, 2000:276, aktaran: Erdoğan, 2003:141). Ancak ne mülkiyet hakları ne de şirket çalışanlarının uyruklarının farklılıkları tek başına bir şirketi çokuluslu olarak tanımlamaya yetmektedir. Bu noktada Aktan ve Vural'ın (2006:6) yaptıkları tanım açıklayıcı olmaktadır:

“...genel merkezi belli bir ülkede olduğu halde, faaliyetlerini birden fazla ülkede genel merkez tarafından koordine edilen şubeler veya bağlı şirketler aracılığıyla yürüten büyük firmalardır. Bu şirketlerin yatırım, üretim, araştırma faaliyetleri ve personel politikasıyla ilgili stratejik kararları ana merkezin bulunduğu genel merkezde alınmaktadır”.

Çokuluslu şirketlere yönelik tanımlamalar ne kadar farklı olursa olsun birtakım belli özellikler hepsinde vurgulanmaktadır. Söz konusu özellikler, çokuluslu şirketlerin birden fazla ülkede faaliyet göstermesi, belirli bir ana şirkete (parent) sahip olması, ana

şirketin uluslararası faaliyetlerini bağlı şirketlerce (affiliate) gerçekleştirmesi, stratejilerin tek karar merkezi tarafından düzenlenmesi ve ana şirketin bağlı şirketlerin faaliyetleri üzerinde doğrudan kontrolünün olmasıdır.

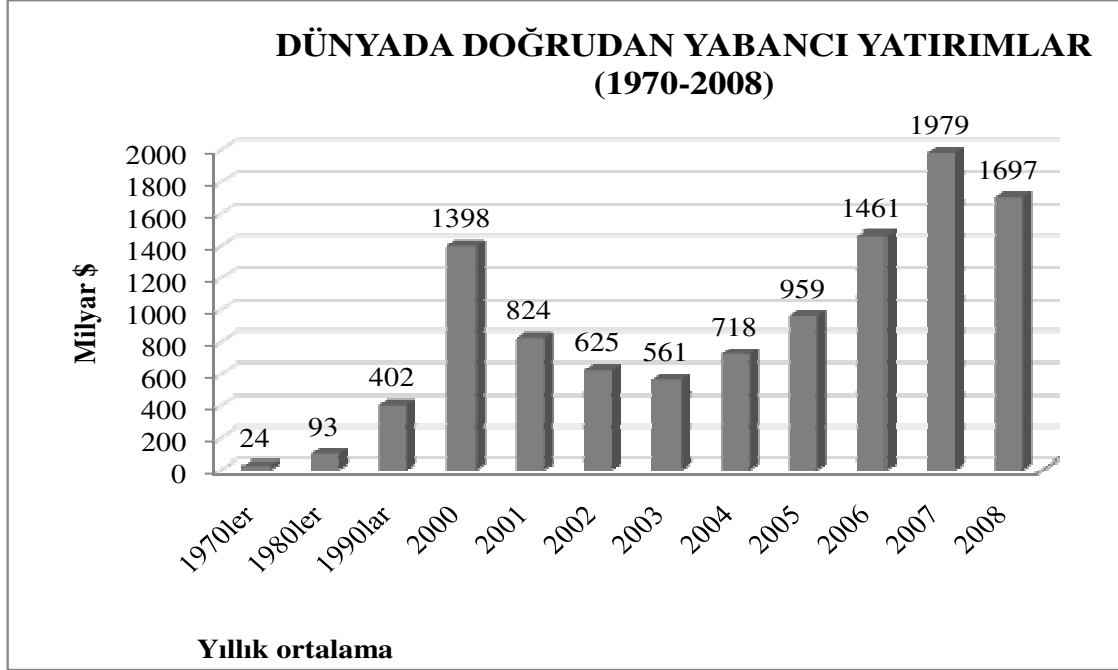
Tanımından ziyade çokuluslu şirketleri kilometrelerce ötelere gitmeye hatta okyanusları aşmaya iten nedenler üzerinde durmakta olduğu düşünülmektedir. Genel olarak, bir şirketin ana ülkesinin koşullarının faaliyette bulunmak istediği ülkenin koşullarına göre cazip olmaması o şirketi uluslararası yatırım yapmaya yöneltmektedir (Tokol, 2001). Ülkeleri çokuluslu şirketler için cazip hale getiren nedenler emek, doğal kaynak, teknoloji ve sermaye gibi üretim faktörlerinin ana ülke ile ev sahibi ülke arasında bolluk ve ucuzluk bakımından göreceli durumları ve sosyal, ekonomik ve hukuki yapılanma biçimleridir. Ev sahibi ülkenin ülke içinde sanayileşmeyi arttırmak amacıyla ithalat kısıtlamalarına gitmesi ve yüksek gümrük tarifesi uygulaması o ülkeye yatırım yapmayı gerekli kılmaktadır. Böylece kârın ençoklaştırılması sağlanacak ve birden fazla ülkeye yatırım yapılarak ortaya çıkabilecek muhtemel riskler dağıtılmış olacaktır (Aktan ve Vural, 2006). Ayrıca, şirketlerin ana ülke pazarlarında talebin ev sahibi ülkeye kıyasla az olması, mevcut pazarını koruma altında tutma isteği ya da ürettikleri malların uluslararası olup olmama niteliği sınırların aşılmasının diğer nedenleri arasında bulunmaktadır (Tokol, 2001).

3.2 Dünya Sistemi İçinde Çokuluslu Şirketlerin Yeri

Çokuluslu şirketlerin dünya sistemi içinde ilk ne zaman sahneye çıktıklarına dair tutarlı sınıflandırılmış veriler olmamasına karşın, literatürde 19. yüzyılın ortaları genel kabul görmektedir. İlk olarak imalat alanında gerçekleştirdikleri uluslararası faaliyetlerle Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede çokuluslu şirketler kurumsal olarak yapılanmalarını gerçekleştirmiştir (Hirst ve Thompson, 2003). Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nın (UNCTAD) son açıkladığı Dünya Yatırım Raporu'na göre dünya üzerinde yaklaşık 82.000 çokuluslu şirket ve yaklaşık 810.000 bağlı şirket bulunmaktadır (UNCTAD, 2009). 2004 yılında bu rakamlar

sırasıyla 65.000 çokuluslu şirket ve 900.000 bağlı şirket olarak kaydedilmiştir (UNCTAD, 2003, aktaran: Aktan ve Vural, 2006).

Tablo 1: Dünyada doğrudan yabancı yatırımlar (1970-2008) (UNCTAD, 2009)

Tablo 1’de 1970 yılından günümüze dünya genelinde çokuluslu şirketlerin yaptığı doğrudan yatırımlar verilmiştir. İlk örneklerini gördüğümüz 1970’li yıllardan 2000 yılına kadar doğrudan yabancı yatırımların ciddi biçimde arttığı görülmektedir. Ancak 2001 yılına gelindiğinde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin genelinde yaşanan ekonomik durgunluk nedeniyle düşme eğilimi yaşanmıştır. Ortaya çıkan bu düşüş 2002 ve 2003 yıllarında da devam etmiştir. 2001 yılında yaşanan durgunluğun ardından iki yıl boyunca çokuluslu şirketler adına devam eden bu kötü gidişin nedeni, borsada değer kayıplarının olması, şirket kârlılıklarının azalması, özelleştirme girişimlerinin kısmen azalması ve durgunluğun üstesinden gelme beklentilerinin olumsuz yönde olmasıdır (Aktan ve Vural, 2006). 2004 yılında başlayan toparlanma ile birlikte 2007 yılı verilerinde büyük artışlar meydana gelmiştir. 2008 yılında yaşanan küresel kriz doğrudan yabancı yatırımları bir önceki yıla göre yüzde 14 düşürmüştü ve yaklaşık 1,7 trilyon \$ seviyesine çekmiştir.

Tablo 2: En fazla doğrudan yabancı yatırım çeken 10 ülke (2008)(UNCTAD, 2009)

2008	2007	ÜLKE	MİKTAR(Milyar \$)
1	1	ABD	316,1
2	3	Fransa	117,5
3	7	Çin	108,3
4	2	İngiltere	96,9
5	9	Rusya	70,3
6	17	İspanya	65,5
7	10	Hong Kong, Çin	63,0
8	5	Belçika	59,7
9	12	Avustralya	46,8
10	14	Brezilya	45,1

Tablo 2'ye göre, çokuluslu şirketlerin yabancı yatırımlarını yapmak için seçtikleri ülkelerin başında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) gelmektedir. 2008 yılında ABD'ye yapılan doğrudan yabancı yatırımın değeri 316,1 milyar \$'ı bulmuştur. 117,5 milyar \$'lık yatırımla Fransa önceki yıla kıyasla bir basamak yükselerek ABD'yi takip etmektedir. Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Çin bir yıl içinde dört basamak birden yükselerek, 2008 yılında 108,3 milyar \$'lık yatırım çekerek üçüncü sırada yer almıştır.

Tablo 3: En fazla doğrudan yabancı yatırım yapan 10 ülke (2008)(UNCTAD, 2009)

2008	2007	ÜLKE	MİKTAR(Milyar \$)
1	1	A.B.D.	311,8
2	3	Fransa	220,1
3	4	Almanya	156,5
4	8	Japonya	128
5	2	İngiltere	111,4
6	12	İsviçre	86,3
7	10	Kanada	77,7
8	5	İspanya	77,3
9	6	Belçika	68,3
10	9	Hong Kong, Çin	59,9

Tablo 3, ülkelerin 2008 yılında bir önceki yıla kıyasla ne kadar miktarda doğrudan yabancı yatırım yaptığını göstermektedir. Buna göre, ABD 311,8 milyar \$'lık

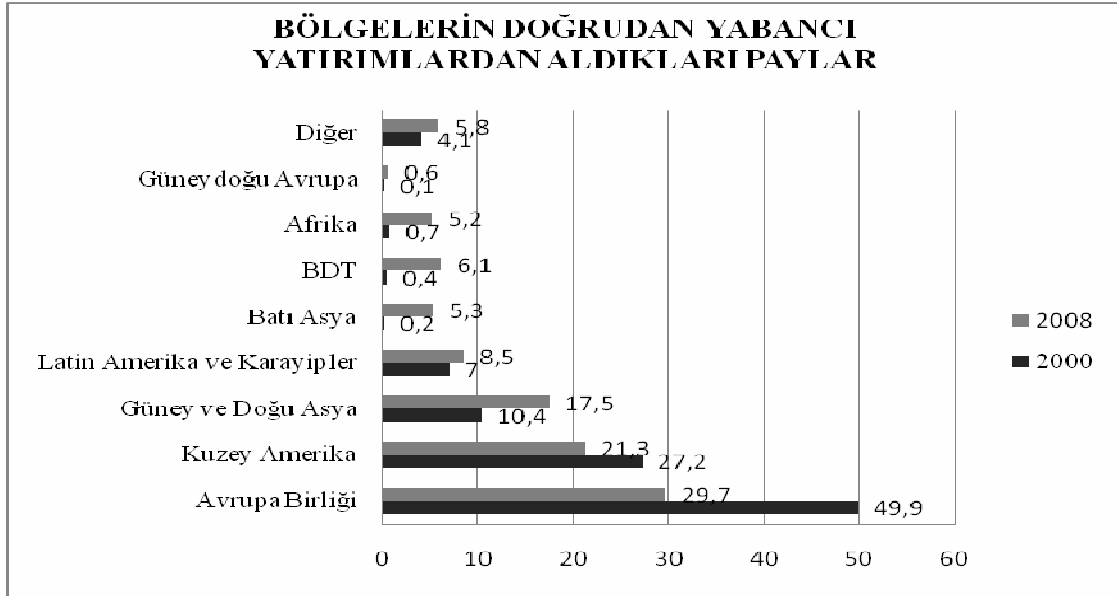
yatırımla ilk sırada yer almıştır. İlk dokuz sıra sürpriz olmayacak şekilde ABD, Avrupa ülkeleri ve Japonya'dan oluşmaktadır. Küresel ekonomiye hızla adapte olan Çin, Hong Kong 59,9 milyar \$'lık yatırımla onuncu sırada bulunmaktadır.

Tablo 4: Küresel göstergeler ve çokuluslu şirketler (UNCTAD, 2009)

(Milyar ABD Doları)			
(Cari Fiyatlar Üzerinden)	1990	2007	2008
DYY Girişleri	207	1 979	1 697
DYY Çıkışları	239	2 147	1 858
Sınır Ötesi B&S İşlemleri	112	1 031	673
Mal ve Hizmet İhracatı	4 414	17 321	19 990
Çokuluslu Şirketlerin Yabancı Bağlı Kuruluşlarının;			
Satışları	6 026	31 764	30 311
Brüt Katma Değerleri	1 477	6 295	6 020
Varlıkları	5 938	73 457	69 771
İhracatları	1 498	5 775	6 664
İstihdamı (Bin Kişi)	24 476	80 396	77 386

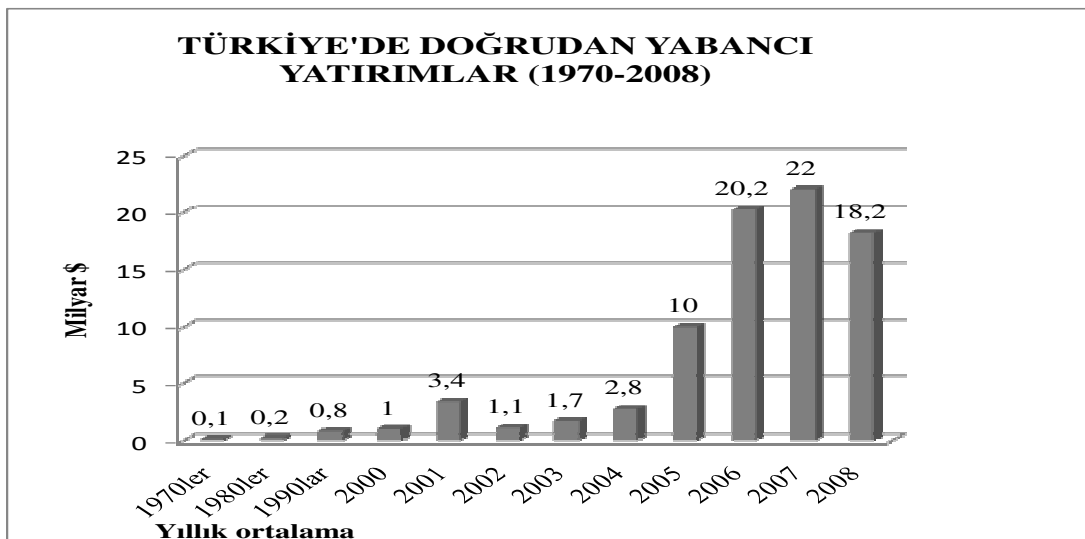
Tablo 4, çokuluslu şirketlerin küresel dünya sistemi içinde kapladığı yeri, sayısal verilerle ortaya koymaktadır. Buna göre, doğrudan yatırım girişleri, çıkışları ve sınır ötesi birleşme-satın alma girişimleri 2008 yılında bir önceki yıla oranla azalma göstermiştir. Diğer yandan, 1990 yılında 4.414 olan mal ve hizmet ihracatı, 2007 yılında 17.321, 2008 yılında ise 19.990 milyar \$'a çıkmıştır. Son olarak açıklanan 810.000 yabancı bağlı şirket 2008 yılında 77.386 milyon kişiye istihdam imkanı sağlamış, toplam ihracatları 6.664, varlıkları 69.771, satışları 30.311 milyar \$ düzeyine inmiştir.

Tablo 5: Bölgelerin doğrudan yabancı yatırımlardan aldıkları paylar (UNCTAD, 2009)

Tablo 5’te bölgelerin doğrudan yabancı yatırımlardan aldıkları paylar, 2000 ve 2008 yılları kıyaslanarak gösterilmektedir. 2008 yılı sonunda gelişmiş ülkelerin doğrudan yabancı yatırımlardan aldıkları pay gelişmekte olan ülkelere göre fazla olsa da 2000 yılından bugüne toplamda yüzde 22’lik azalışla 962 milyar \$’a gerilemiştir. Gelişmekte olan ülkelerde ise yüzde 17’lik bir artış yaşanmış ve bu ülkeler 621 milyar \$’lık pay kapmışlardır (UNCTAD, 2009, aktaran: YASED, 2009:13).

Tablo 6: Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımlar (1970-2008) (UNCTAD, 2009)

Türkiye'nin doğrudan yabancı yatırımlardan aldığı payı gösteren Tablo 6 verilerine göre, Türkiye'ye 2008 yılında 18,2 milyar \$'lık doğrudan yabancı yatırım gerçekleşmiştir. 153 gelişmekte olan ülke arasında yer alan Türkiye'nin yabancı doğrudan yatırım payı 2008 yılında dünya genelinde yüzde 1,1, gelişmekte olan ülkeler arasında ise yüzde 2,9 olmuştur (UNCTAD, 2009, aktaran: YASED, 2009:20).

İncelenen tablolar çokuluslu şirketlerin dünya sistemi içinde ne kadar önemli yer tuttıklarını ortaya koymaktadır. UNCTAD'ın her yıl açıkladığı sayısal veriler, doğrudan yabancı yatırımların dünya genelinde 'ne' olduğunu açıklamaktan öteye gidememektedir. Bu yıl yatırımların düşmesinin, gelecek yıl yatırımların artmasının ya da tersi durumların rakamsal ifadesi gerçekleşen ticaretin boyutunu gösterse de bunun sermaye için, emek için, doğa için ne anlama geldiğini açıkça anlatmaya yetmediği düşünülmektedir. Dolayısıyla doğrudan yabancı yatırımların baş aktörlerinin eleştirel bakış açısıyla değerlendirmesi gerekmektedir.

3.3 Çokuluslu Şirketlerin Eleştirel Değerlendirmesi

Çokuluslu şirketlerin yaptıkları doğrudan yabancı yatırımların, küresel ölçekte ekonomik, politik ve sosyal etkisinin olduğu hemen hemen her akademik disiplin içerisinden kabul görmektedir. Ancak söz konusu etkinin insanoğlu, çevre, üretim ilişkileri ve benzeri konular üzerinde nasıl ve hangi yönde gerçekleştiği noktasında görüş farklılıkları ortaya çıkmaktadır. Neo-liberal bakış açısından beslenen egemen söylem, çokuluslu şirketlerin dünya sistemine olan etkilerini olumlarken; eleştirel bakış, ortaya çıkan görüntülerin ardında yaşananların aslında sanılanın aksine olumsuzluklar içerdiğini savunmaktadır.

Doğrudan yabancı yatırımın savunucuları, çokuluslu şirketlerin faaliyet gösterdiği ev sahibi ülkelere olumlu katkılar yaptıklarını düşünmektedir. Buna göre, eğer bir ülkeye yatırım yapmaya gönüllü olmuş çokuluslu bir şirket giriş yaptıysa, öncelikle o ülkede eskiye kıyasla daha fazla bir ekonomik büyüme gerçekleşecektir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler için doğrudan yabancı yatırım girişleri, karşı

çıkılamayacak bir fırsat niteliğindedir. Çünkü gelişmekte olan ülkeler kişi başına düşen milli gelir, yatırımcı sayısı, teknoloji ve sermaye açısından küresel hale gelmiş ekonomi içinde rekabet edebilmek için yabancı yatırımları çekmek zorundadır. Bu ülkeler, ihracata dayalı gelişmeyi tercih ettikleri takdirde üretimlerini artıracaktır. Dolayısıyla yabancı sermaye yatırımları, “büyümenin önemli bir motoru” ya da “kalkınma finansının belkemiği” olarak kabul edilmektedir (Petras ve Veltmeyer, 2006).

Gelişmekte olan ülkelerin üretimi arttırmak ve büyümek için ihtiyaç duydukları sermayeyi doğrudan dış yatırımlardan sağlamaları gerektiği görüşüne eleştirel yaklaşımlara göre, çokuluslu şirketler ekonomik olarak dinamik ülkelerin yaratıcısı değildir. Aksine, bu ülkeler büyüme gösterdikleri için çokuluslu şirketler tarafından aranır hale gelir ve doğrudan dış yatırım doğurur (Petras ve Veltmeyer, 2006:212). Söz konusu savı doğrular biçimde, 2000 ve 2008 yıllarında gerçekleşen doğrudan yabancı yatırımların bölgeler arası dağılımını gösteren Tablo 5’e bakıldığında, 2008 yılında 2000 yılına kıyasla azalma yaşanmış olsa da hala en büyük payı Kuzey Amerika (21,3) ve Avrupa Birliği (29,7) ülkeleri gibi gelişmiş ülkeler almaktadır. Diğer yandan, çokuluslu şirketler yatırım yaptıkları ülkelerin kalkınmasına yardımcı olmak gibi bir ana amaç benimseyerek faaliyetlerini gerçekleştirmemektedir. Doğrudan yabancı yatırım yaparken temel güdü kârlı etkinliklerde bulunmaktır. Çoban’ın (2004:13) belirttiği gibi, “...yabancı doğrudan yatırım, kalkınmayı öncelememektedir; tersine, kalkınma düzeyi, yabancı doğrudan yatırımın ülkeye girişinin anahtarlarından birisidir”.

Çokuluslu şirketlerin girişimlerine atfedilen diğer olumluluk, gelişmekte olan ülkelerin yaşadıkları başarısızlığın önemli nedeni olarak kabul edilen teknolojik geri kalmışlığı, doğrudan yabancı yatırımların ortadan kaldıracağı görüşüdür. Diğer mal ve hizmetlerden, elde edilebilirlik, üretim ve transfer gibi özellikler açısından belirgin farklılıklar içeren teknoloji, bağlı şirketlere aktarıldığında gelişmekte olan ev sahibi ülke önemli avantajlar elde etmektedir. Söz konusu avantajların başında, yeni teknolojinin yeni ürünlerin üretilmesini ve tüketilmesini sağlayacağı görüşü yer almaktadır. Bununla beraber, eğer yeni ürünler yeni teknoloji ile üretileceklerse onu kullanabilmek için gerekli olan bilgi ve beceri de dışarıdan temin edilerek yeni bir avantaj daha elde edilmiş olacaktır. Sonunda, yeni bilgi ve becerilerle buluşan yeni teknoloji, yeni

icatların yapımını arttıracaktır. Böylece kendi pazarına hakim olma avantajına sahip olan yerel firmalarla, yeni teknolojiyi ülkeye kazandıran çokuluslu şirketin bağlı firması rekabet edebilme fırsatını yakalayacaktır (Romer, 1993, aktaran: Aktan ve Vural, 2006). Yeni ürünlerin üretilmesinden şirketlerin rekabet koşullarının düzenlenmesine kadar olan bir dizi avantaj, dünya sistemine eklemlenmek isteyen gelişmekte olan ülkenin zaman içinde kalkınmasını sağlayarak gelişmiş ülkelerle de rekabet edebilir duruma getirecektir.

Teknolojinin gelişile artan rekabetçi konum, gerçek anlamda, gelişmekte olan ülkeleri ekonomik bağımsızlıklarına kavuşturmakta mıdır? Somel'e göre (2000:67), küresel ekonomik sistemle bütünleşerek sanayileşmekte başarılı olan ülkeler, ekonomik bağımsızlıklarını sağlayamamakta, hatta yatırım, teknoloji ithalatı ve ihracat bakımından gelişmiş ülkelere olan bağımlılıkları daha da artmaktadır. Bilgi, beceri ve teknoloji ne derece ithal edilirse edilsin, azgelişmiş ülkelerin payına 'azgelişmişliklerinin' biraz daha gelişmesi; gelişmiş ülkelerin payına da dünya üzerinde ekonomik, siyasi ve askeri hâkimiyetlerini sürdürmeleri düşmektedir. Sanıldığı gibi, yeni teknolojiye kavuşan çevre ülkelerinin merkez ülkelerle arasında bulunan gelişmişlik farkını kapamaya yetecek bir transfer söz konusu değildir. Teknoloji transferiyle sağlanan gelişmişlik düşüne yönelik diğer eleştiri, çokuluslu şirketlerin araştırma geliştirme faaliyetlerinin ve kullandıkları teknolojinin büyük bölümünün (yüzde 80'den fazlasının) zaten bağlı oldukları gelişmiş ülkelerde üretiliyor olmasıdır (Petras ve Veltmeyer, 2006). ABD, AB ve Japonya olarak kabul edilen en gelişmiş üç bölgenin, teknoloji geliştirme faaliyetlerini kendi çıkarlarına uygun olarak kendi içlerinde gerçekleştirdiği gerçeği bu eleştiriye haklı çıkarmaktadır. Dolayısıyla, gelişmekte olan ülkeler doğrudan yabancı yatırımlar aracılığıyla gerçek anlamda yeni teknolojilere kavuşmak istiyorlar ise çok yüksek maliyetlere katlanmak zorunda bırakılmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler için bu maliyetlere katlanmanın bedeli genellikle kârlı kamu teşebbüslerinin özelleştirilmesi olmaktadır. Böylece, yerel sermaye ve kamu girişimleri dışarıya yönlendirilerek, yeni teknoloji araştırma merkezleri gücünü kaybetmektedir (Petras ve Veltmeyer, 2006).

Neo-liberal görüşün çokuluslu şirketlere yönelttiği bir diğer olumluluk, doğrudan yabancı yatırımlar aracılığıyla gelişmekte olan ülkelerin borçlarını ödeme fırsatını yakalayacağı düşüncesidir. Buna göre, ev sahibi ülke, borç ödemelerinde kolaylığı doğrudan yabancı yatırımların, şirket satın alımları, birleşmeleri ya da yeni yatırımlar yoluyla ve ihracat artışı sonucunda elde ettiği döviz girişleri ile sağlamaktadır (Aktan ve Vural, 2006). Ev sahibi ülke, küresel düzen içinde bulundukları yeri güçlendirmek amacıyla doğrudan yabancı yatırımlarla ihracat gelirlerini arttırarak ülkeye döviz girişi sağlamaktadır. Elde edilen döviz, borçların ödenmesinde önemli bir kaynak olduğundan çevre ülkeleri bu yatırımları kendilerine çekebilmek için rekabet etmektedir. Hatta küresel rekabet ortamından önemli avantaj elde edebilmek için ünlü dergilere, Filipinler'in yaptığı gibi, ülke reklâmları verilmektedir: “Sizinkiler gibi şirketleri çekebilmek için... dağları devirdik, vahşi ormanları kestik, bataklıkları doldurduk, nehir yataklarını değiştirdik, kentleri taşıdık... bütün bunları işinizi kolaylaştırmak, burada iş yapmanız için yaptık...” (Durning, 1992, aktaran: Başkaya, 2005:181). Ancak, gelişmekte olan ülkelerin söz konusu döviz girişini sağlamanın karşılığında çokuluslu şirketlere sundukları fırsatların etkilerinin ne olduğu/olacağı noktasında görüş ayrılıkları ortaya çıkmaktadır. Borç ödemelerinin sürdürülebilir olmasının yolu çoğu kez çevresel değerlerin doğrudan yabancı yatırımlara açılmasından geçmektedir (Çoban, 2004). Çevresel değerleri veya doğal kaynakları dışında borç ödemelerinde kullanabileceği etkin bir kaynağı olmayan ülkeler, yaratacağı çevresel sorunları düşünmeksizin doğal kaynaklarının kullanım hakkını çokuluslu şirketlere vermektedir. Elllerinde borçların ödenmesi gibi önemli bir kozu olan gelişmiş ana firma ülkeleri ucuz yatırım fırsatı yakalamanın yanı sıra çevresel risklerden de kendilerini uzaklaştırmaktadır. Yine Filipinler örneğinden yola çıkarsak, Japonya'nın çevresel zararlarının farkında olarak bakır eritme faaliyetlerini yapması için Filipin hükümetine borç vererek tesis kurması, borçların ödemesi amacıyla bakır eritirken açığa çıkan zehirli gazların ve ağır metallerin kendi ülke topraklarında kalmasına izin vermesini gerektirmiştir (Korten, 2001:39, aktaran: Çoban, 2004). Böylece Japonya hem çevre kirliliğinden kurtulmuş hem de Filipin hükümetini borçlandırarak daha fazla kazanç elde etmiştir. Elbette, çevre ülkelerinin, doğrudan yabancı yatırımlara açılmasıyla yaşadıkları ekolojik yıkımların, ülke insanların üzerinde de olumsuz sonuçları olmaktadır. 1984 yılında, Hindistan'ın Bhopal şehrinde ABD kökenli böcek ilacı üreten

Union Carbide şirketinden 40 ton metil izosiyanat gazının sızması sonucu 2500 kişi yaşamını yitirmiş ve 200 binden fazla kişi yaralanmıştır (Deresky, 2006).

Bazen de, küresel dünya ekonomisine eklemlenme amacıyla çok çaba harcayan hükümetler, Bhopal’de ve Filipinler’de yaşananları istisna sayarak topraklarını cömertçe yabancı yatırımlara teslim etmektedir. Örneğin, İzmir’in Efemçukuru köyünün toprakları altın madeni kurulması amacıyla önce kamulaştırılıp sonra Kanadalı bir şirkete devredilmiştir. Böylece o topraklarda lezzeti ve verimi ile ün salmış alfons üzümü üretimi tehlikeye sokulmuştur (Kaya, 2010). Neo-liberal bakış açısını benimseyenler, şirketlerin çevre ülkelerinde meydana getirdiği tahribatı önlemenin yolu olarak ‘sürdürülebilir kalkınma’yı işaret etmektedirler. Sürdürülebilir kalkınma ile bugünün ihtiyaçlarının, gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme imkânı kısıtlanmadan karşılanacağı düşünülmektedir (Başkaya, 2002:111).

3.4 Çokuluslu Şirketlerin Emek Sürecine Etkileri ve Çocuk Emeği ile İlişkisi

Çokuluslu şirketlerin ülkeler ve diğer şirketler açısından sahip oldukları yeri ve önemini tartışmaya açtıktan sonra önemli bir noktanın ele alınması kaçınılmaz olmaktadır: Emek! Çocuk emeğini konu alan bir çalışmanın, tarihsel süreç içerisinde emek cephesinde meydana gelen değişimleri incelemeyi gerekli kıldığı düşünülmektedir.

Kitlesel üretime dayalı fordist üretim sisteminin 1970’lerde yaşadığı kriz, esnek üretim örgütlenmesini içeren ve post-fordist olarak nitelenen farklı bir sermaye birikim rejimi ile aşmaya çalışılmıştır (Özdemir ve Yücesan Özdemir, 2005). Buna göre, seri üretimin tüketicilerin değişen tercihlerine cevap verememesinden, kitlesel tüketime olan bağlılıktan ve sabit montaj hattının gerektirdiği büyük sermaye yatırımlarından kurtulmanın yolu esnek örgüt yapılanmalarından geçmektedir (Ansal, 1999). Esnek uzmanlaşmaya ve yalın üretime geçilmesi işletmelere hem çok çeşitli ürünleri üretmelerini hem de bunu sıfır hata, sıfır stok ve gönüllü katılımı sağlayarak yapmalarını sağlamıştır (Selek ve Man, 2006).

Esnek örgüt yapılanmalarının sunduğu imkânlarla hareket etmeye başlayan çokuluslu şirketler, emek yoğun üretimin gerekli olduğu zamanlarda üretimin belirli kısımlarını emeğin bol, kolay ikame edilebilir ve ucuz olduğu gelişmekte olan ülkelere kaydırmaya başlamıştır. Gelişmekte olan ülkelere yatırımların yapılması sanayileşmeyi artırmıştır ancak bu sanayileşme “merkezden gelen yatırım malları ve ara malların çevredeki aşırı ucuz emekle buluşması, bu buluşmanın ürünlerinin merkeze satılması ve şirketlerin karlarının da yine merkezde toplanması olarak gerçekleştiği için merkez ekonomilerin kapitalistleşmesine benzememektedir” (Özdemir ve Yücesan Özdemir’in 2005:10).

Yaşana gelen bu süreçte çokuluslu şirketlerin, en ucuz ve en itaatkâr emek olarak çocukları istihdam ettikleri bilinmektedir. Çokuluslu şirketlerin çocuk emeği ile olan ilişkisini örnekler vererek açıklamak gerekirse, ilk olarak 1990’lı yılların başında ABD’de yaşanan bir olay ele alınabilir:

“ünlü sabah programı sunucusu Kathie Lee Gifford, marka olarak kendi ismini taşıyan kıyafetlerin Honduras’taki bir fabrikada, aralarında 12 yaşında kız çocuklarının bulunduğu işçiler tarafından insanlık dışı koşullarda üretildiğini canlı yayın esnasında öğrenince gözyaşlarına boğulmuştur” (Erçel, 2007: 24).

Başka bir örnek de Çin’de yaşanmıştır. 2008 yılında Çin’de düzenlenen olimpiyatlarda kullanılan ürünlerin üretiminde 12 yaşında çocukların kullanıldığı ortaya çıkarılmıştır. Playfair Alliance’nin araştırma raporuna göre, fabrikalarda çalışan işçilere saatte 14 penny (30 cent) verildiği, bu rakamın Çin’de o dönemde geçerli olan asgari ücretin yarısına karşılık geldiği belirtilmiştir. Ayrıca, bazı işçilerin yedi gün boyunca günde 15 saat çalıştırıldığı, işverenlerin istihdam verilerini gizli tuttuğu ve işçileri durumla ilgili yalan söylemeleri konusunda zorladıkları ileri sürülmüştür. Benzer şekilde Nike’ın İngiliz Futbol Ligi için Pakistan’da ürettiği el yapımı ayakkabıların imalatında çocuk emeği kullanıldığı ortaya çıkarılmış ve bu bölgede Nike’ın üretimi bir süre durdurulmuştur (www.fişek.org.tr).

Diğer yandan, sermayenin, yeni uluslararası iş bölümü içinde üretim yaptıkları ülkelerdeki çalışma koşullarını nasıl değerlendirdiklerine dair bir örnek olarak Ülker

Çikolata'nın yöneticisi ve sahibi ile yapılan röportaj ele alınabilir (Hürriyet Gazetesi, 2008):

“Gazeteci: Çikolata üreticileri kakaoyu Fildişi ve Gana'dan alarak oradaki işçilerin köle gibi çalıştırılmasına katkıda bulunuyor deniyor. Siz de Fildişi'nden alıyorsunuz, o işçilerin yaşam şartlarını göz önünde bulunduruyor musunuz?

Yönetici: Farkında mısınız, artık Batı'nın değer yargılarıyla farklı kültürleri ve toplumları yargılar hale geldik. Batı, söz konusu bu toplumların gerçeklerinden uzak bir şekilde bu yargılara varıyor. Mesela Nike firması çocuk işçi çalıştıran ülkelerden mal alıyor, toplarını orada diktirtiyor diye de çok eleştirilmişti. Şimdi dikişsiz top çıkardı. Ama bence çözüm bu değil, o toplumun gerçeklerini böyle değiştiremeyiz. Nike, dikişsiz toplara geçtikten sonra acaba kaç tane çocuk ailesine ek gelir oluşturmaktan mahrum kaldı? Kakao, Fildişi Sahili'nin yegâne geliri. Oradaki çocukların zaten okulları yok, ailelerine destek olmak zorundalar. Gana'ya ve Fildişi'ne söylediğiniz gibi bir boykot uygulansa iç savaş çıkar. Türkiye'de de pamuk, fındık nasıl kaldırılıyor? Biz kakaoyu Fildişi'ndeki son derece modern çiftliklerden, dünyada kabul görmüş, denetlenen belli satıcılar aracılığıyla alıyoruz”.

Uluslararası üretim ağları içinde çocuk emeği ile üretilen ürünlere dair örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak verilen son örnek özelinde tartışmayı sürdürmekte yarar olduğu düşünülmektedir. Öncelikle, çikolata üretime yönelik yapılan araştırmalarda, kakao tarlalarında çok sayıda çocuğun çalıştırıldığı belirtilmektedir. 2002 yılında Uluslararası Tropik Tarım Enstitüsü tarafından yapılan bir araştırmada, 284 bin çocuğun Batı Afrika'da yer alan çiftliklerde son derece ağır ve tehlikeli koşullarda çalıştıkları tespit edilmiştir. Bu çocukların büyük bir bölümünün, dünya kakao arzının yüzde 50'sinden fazlasını gerçekleştiren Fildişi Sahilleri'nde çalıştığı ortaya konmuştur (www.fisek.org.tr). Söz konusu durumun sektörün içinde yer alan şirket yöneticisi tarafından da bilindiği açıktır. Şirketin, kendi ürünlerinin

hammaddesini dünyaca kabul gören ve denetlenen araçlardan temin edildiğini belirtmekle beraber, çocukların hayatta kalma sebeplerinin ‘çalışmak’ olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, söz konusu durum Batı değer yargılarıyla sorgulanmaya başlanırsa, varılacak sonucun çocukların yaşam kalitelerinin artması değil, daha da kötüleşmesi olacağı düşünülmektedir. Çünkü Nike’ın dikişsiz top üretimine geçmesi örneğinde olduğu gibi, sermaye üretim sürecinde değişiklikler yapma gücünü, politik ve ekonomik yapıların da desteği ile önemli bir koz olarak elinde tutmaktadır.

BÖLÜM IV

4. Çocuk İşçiliğine Genel Bakış

4.1 Çocuk İşçi Kavramı

Her ülkenin farklı ekonomik, politik, hukuki ve sosyal tarihinin olması çocuk işçi kavramına ortak bir tanımlama yapılmasını güçleştirmektedir. Söz konusu güçlüğü hafifletmenin yolu uluslararası düzeyde kabul görmüş belgelere başvurmaktan geçmektedir.

Birleşmiş Milletlerin (BM) 20 Kasım 1959 ve 1989 tarihli Çocuk Hakları Sözleşmeleri 'ne göre, daha erken reşit olma durumu hariç on sekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılmaktadır (Karabulut, 1996). Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), on beş yaşından küçük olan çalışanları 'çocuk işçi', on beş ile yirmi dört yaş grubunda bulunanları ise 'genç işçi' olarak tanımlamaktadır (Karabulut, 1996). ILO, çocuk işçiliği ile ilgili yaptığı çalışmalarda beş ile on sekiz yaş aralığını temel almaktadır. Bunun nedeni, beş yaşında ve daha küçük yaşlarda olan çocukların çalışamayacak ve okula gidemeyecek kadar küçük kabul edilmeleridir (Sunal, 2010).

Türkiye'de uluslararası mevzuatın yanı sıra, ulusal düzeyde de çocuk işçiliğini düzenleyen kanunlar uygulanmaktadır. 4857 sayılı İş Kanunu'nun 71. maddesi on beş yaşından küçük çocukların çalışmasını yasaklamaktadır. Ancak on dört yaşını doldurmuş ve ilköğretimini tamamlamış olanların hafif işlerde çalışmasına izin vermektedir (Karabulut, 1996).

ILO, çocukların yaş aralıklarına göre yaptıkları işleri tehlikeli olmayan ve

tehlikeli işler olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Çocuklar için tehlikeli sayılmayan işler, haftada 43 çalışma saatini geçmeyen işlerdir. Eğer çalışma süresi haftada on dört saati geçmiyor ise, hafif iş olarak tanımlanmaktadır. Ancak yaşları beş ile on bir arasında değişen çocuklar için hafif işler söz konusu olsa dahi çalıştırılmaması gerektiği kabul edilmektedir. On iki ile on dört yaşları arasında bulunan çocuklar, haftada en fazla on dört saat olmak koşulu ile tehlikeli olmadığı bilinen işlerde çalıştırılabilir ancak çocukların yaptıkları işler yalnızca ekonomik bir faaliyet olarak kabul edilir. Dolayısıyla çocukların eğitimlerinden mahrum bırakılmadıkça ve ruhsal ve fiziksel açıdan gelişimleri ve sağlıkları etkilenmedikçe ekonomik faaliyette bulunmalarına izin verilmektedir (Hageman vd., 2006).

Sıradan işler, haftada en az on dört en fazla kırk üç saat arası çalışma süresini kapsayan işlerdir. Çalışma koşulları ne olursa olsun, beş ile on dört yaşları arasında olan çocukların sıradan işlerde çalışmaları önlenmelidir. On beş ile on yedi yaşlarında olan çocukların ise, haftada kırk üç saati geçmemek koşuluyla çalıştırılmasına izin verilmektedir (Hageman vd., 2006).

Yaşı on beşten büyük olsa dahi, çocuk emeğinin en kötü biçimleri olarak belirlenmiş, kaçırılarak, asker olarak, zorla ve pranga takılarak, pornografik malzeme edilerek ve ticari cinsel sömürüye maruz bırakılarak çocuk çalıştırılması kesinlikle kabul edilemez olarak nitelendirilmiştir (Hageman vd., 2006). Çocukların koşulsuz en kötü çalışma biçimleri öncelikli ve acil olarak ortadan kaldırılması gereken ciddi bir sorun olarak günümüzde ne yazık ki hala varlığını korumaktadır. Tablo 7’de yukarıda değinilen hafif, sıradan, tehlikeli ve koşulsuz en kötü biçimde olan işlerin, çocukların yaş gruplarına göre açıklaması yer almaktadır.

Tablo 7: Yaş gruplarına göre çocukların çalışma biçimlerinin tanımlanması
(Hageman, Frank ve diğerleri., 2006:23)

Yaş Grupları	Çalışma Biçimleri			
	<u>Tehlikeli Olmayan İşler</u> (Tehlikeli olmayan endüstride ve işlerde < 43 saat/hafta)		<u>Çocuk Emeğinin En Kötü Biçimleri</u>	
	<u>Hafif İşler</u> (< 14 saat/hafta)	<u>Sıradan İşler</u> (14≤x<43 saat/hafta)	<u>Tehlikeli İşler</u> (Tehlikeli endüstrilerde veya sıradan işlerde ≥43 saat/hafta)	<u>Koşulsuz En Kötü Biçimleri</u> (Çocuk kaçırma, zorla ve prangalı çalıştırma, çocuk askerler, fahişelik ve pornografi ile yasadışı işler)
5-11				
12-14				
15-17				

Not: Boyalı alanlar ILO'nun 138 ve 182 sayılı sözleşmelerinde belirtilen çocuk emeğinin ortadan kaldırılması gereken biçimleridir.

Ülkelerin farklı ekonomik, siyasal ve sosyal geçmişlerinin olması, tarih içinde çocukların ürettiği emeğe getirilen tanımlamaları değiştirmiştir. Ancak değişmeyen yalnızca bir tanım vardır ki o da sermayenin çocuk emeğine yönelik olan bakışını yansıtmaktadır. Sermaye çocuk işçiyi, “adaleleri zayıf, vücut gelişimi tamamlanmamış ama eklem ve uzuvları esnek (Özdemir ve Yücesan Özdemir; 2005:71)” olarak tanımlamaktadır. Belirtilen özelliklerinin yanı sıra çocuk çalışanlar kolaylıkla denetlenebilmekte ve ucuza istihdam edilebilmektedirler. Öyle ki 1921 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde maden ocaklarında on sekiz yaşından küçük olanların çalıştırılması ile ilgili kanun görüşmelerinde Bolu Mebusu Şükrü Bey şunları söylemektedir, “maden ocaklarının içinde bir takım yerler vardır ki, oralara ancak bu çocuklar girebilir ve kazma ile düşürebilir. Bundan dolayı ocak sahipleri çocuk istihdam etmek mecburiyetindedirler (Gülmez, 1995, aktaran: Çelik, 2005:51)”.

4.2 Çocuk İşçiliğın Tarihi

Çocuk işçiliğine kavramsal olarak bir tanımlama getirilmesi Sanayi Devrimi ile gerçekleşmiştir. Sanayileşmeye geçilmeden çok önceleri de çocuk emeği kullanılmış fakat çocukların yaptıkları işler ekonomik faaliyet olarak değerlendirilmemiştir. Çocukların tarımda ve ev işlerinde çalıştırılması ekonomik olarak değil genelde kültürel bir devir daim olarak kabul görmüştür (ILO, 2004; Duyar ve Özener, 2003).

Köle ticaretinin egemen olduğu dönemlerde çocuklar, anne ve babaları gibi köle olarak doğmuş ve fiziksel gelişimlerine bakılmaksızın bedenleri ve zihinleri sömürülmüştür (ÇSGB, 2005). Ortaçağ boyunca hatta Sanayi Devrimi'ne kadar olan dönemde çocuklar loncalarda çırak olarak çalıştırılmıştır. Çıraklık, çocuğun çalışma yaşamının ilk evresi, çıraklık sözleşmesi de bu ilişkinin ilk aşaması olmuştur (ÇSGB, 2005).

18. yüzyılın sonlarında sanayileşmenin başlaması üretim ilişkilerinde değişiklikler meydana getirmiştir. Üretimde makinelerin kullanılmaya başlaması yetişkin erkekler tarafından yapılan işlerin kadınlar ve çocuklar tarafından kolaylıkla yapılabilmesini sağlamıştır. Tarımda istihdam edilen kişilerin sanayinin hızlı gelişimi karşısında güç durumda kalmaları, tarımdan sanayiye geçişi, köylerden kentlere olan göçü arttırmıştır (Engels, 2007; Duyar ve Özener, 2003). Özellikle tekstilde, kadın ve çocuk işçiler, erkeklere göre daha ucuza istihdam edilebilmelerinden dolayı tercih edilmeye başlanmıştır. İngiltere'de on beş saate varan günlük mesai süresi içinde 3-4 yaşlarındaki çocuklara, makinelerin altında yetişkinlerin uzanamadıkları yerlerde kalan pamukları toplama gibi işler verilmiştir. Belçika'da genellikle 6-7 yaşlarında olan çocuklar hasır örme ve sepet yapımında, İspanya'da ise tarımda çalıştırılmıştır (Duyar ve Özener, 2003). Ucuzlatılan emek geliri, ailelerin yaşam koşullarını zorlaştırmış, çocukların yaşadıkları yerler ve aldıkları gıdalar bedensel ve zihinsel sağlıklarını bozmuştur. Bu dönemde işçi sınıfının çocuklarının yüzde 57'si 5 yaşına gelmeden hayatlarını kaybetmiştir (Engels, 2007).

Yaşanan insanlık dışı gelişmelere karşı yapılan ilk düzenleme, 1802 tarihinde İngiltere’de çıkarılan yasa olmuştur. Çırakların Sağlığı ve Ahlakı Hakkında Yasa olarak adlandırılan düzenleme ile çocukların günlük çalışma süreleri on iki saat ile sınırlandırılmış ve gece çalışmaları yasaklanmıştır (Engels, 2007). Söz konusu yasa yalnızca pamuk ve yün sanayileri için geçerli kılınmıştır. Ayrıca fabrika müfettişlerinin de denetimini ön görmediğinden sermaye tarafından önemsenmemiş ve uygulanmamıştır (Engels, 2007; Çelik, 2005). Sermaye bu durumu, çalıştırmadıkları her çocuğun yaşamının daha kötüye gideceğini savunarak açıklamıştır. Oysa 1833 yılında fabrika denetçileri tarafından hazırlanan Fabrikalar Soruşturma Komisyonu Raporu çocukların çalışma şartlarını açıkça gözler önüne sermiştir:

“İmalatçılar, çocukları nadiren beş yaşındayken, sıklıkla altı yaşında, daha sık biçimde yedi yaşında ve genelde sekiz-dokuz yaşlarındayken çalıştırmaya başlıyor. İş günü yemek arası ve mola dışında çoğu zaman on dört-on altı saat sürüyor. İmalatçılar nezaretçilere çocukları kamçılama ve eziyet etme izni veriyor ve çoğu zaman kendileri de kamçulamaya bizzat katılıyor (Engels, 2007:188).”

İngiltere’de 1833 yılında kabul edilen İş Yasası (Factory Acts) ile dokuz yaşından küçük çocukların tekstil sektöründe çalışmaları yasaklanmıştır. Dokuz ile on üç yaşları arasında olan çocukların günlük dokuz saati geçmemesi koşuluyla haftalık çalışma süresi kırk sekiz saat, on dört ile on sekiz yaşları arasında olan çocukların günlük en fazla on iki saat çalıştırılması koşuluyla haftalık çalışma süresi altmış dokuz saat olarak belirlenmiştir. Her gün en az bir buçuk saatlik yemek arası verilmiş ve on sekiz yaşından küçük olan herkesin gece çalışması yasaklanmıştır. Bununla birlikte yasa, on dört yaşından küçük çocukların günde 2 saat okula gitmelerini zorunlu kılmış, fabrika doktorundan yaş belgesi, öğretmeninden okula devam belgesi bulunmayan çocuğu çalıştıran işverene de cezalar getirmiştir (Engels, 2007).

1839 yılına gelindiğinde İngiltere’de 419.590 fabrika işçisi içindeki çocukların sayısı 192.887’yi bulmuştur. Bu çocuklardan 112.192 tanesi kız, 80.695 tanesi de erkektir (Engels, 2007:179). Fransa’da 1839-1843 yılları arasında çalışan çocuklar

işgücünün yüzde 12.1'ini, Belçika'da ise yüzde 19.5'ini oluşturmuştur (Humphries, 2003:177).

1846 yılında Belçika'da on ile on iki yaşları arasında yaklaşık 10.000 çocuk kömür ocaklarında çalıştırılmıştır. 1848 yılında on yaşından küçüklerin çalışmasını yasaklayan ve on ile on dört yaşları arasındaki çocukların günlük çalışma süresini 6,5 saat ile sınırlayan düzenleme yapıncaya kadar Belçika'da çocuklar, kömür, briket, pamuk, keten, kibrit ve tütün imalathanelerinde ağır koşullar altında çalıştırılmıştır (Duyar ve Özener, 2003).

1919 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü'nün kurulması ile çocuk işçiliğe yönelik olarak ilk uluslararası düzenlemeler yapılmıştır. ILO'nun 1919'da hazırladığı sözleşmeler ile tarımda ve sanayide on dört yaşından küçük çocukların çalıştırılması yasaklanmıştır (Çelik, 2005). ILO'nun getirdiği yaş sınırı 1937 yılında on beşe çıkarılmış, 1965'te maden ve yer altı işlerinde geçerli olan yaş sınırı on altı yapılmıştır. Ayrıca 1923 Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi, 1959 Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi ve 1989 Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi ile çocuk emeği koruma altına alınmıştır (Çelik, 2005; Duyar ve Özener, 2003).

Türkiye'de çocuk işçiliği, Cumhuriyet'in ilk kurulduğu yıllarda ekonomisinin ağırlıklı olarak tarıma dayalı olmasının doğal bir sonucu olarak aile ve akraba işlerinde yoğunlaşmıştır. Çocuk işçiliğine yönelik ilk yasal düzenleme 1921 yılında Ereğli Havza-i Fahmiesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun olmuştur (Çelik, 2005). Kanun, on sekiz yaşından küçüklerin madenlerde çalışmalarını yasaklamıştır. 1930 yılında kabul edilen Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, fabrikada, imalathanede ve maden işlerinde yaş sınırını on iki olarak belirlemiş ve on iki ile on altı yaşları arasında olan çocukların günde en fazla 8 saat çalıştırılması zorunlu kılmıştır (Duyar ve Özener, 2003). Benzer şekilde 1936 İş Kanunu da on iki yaşından küçüklerin çalıştırılmasını yasaklamış, on altı yaşından gün almamış olanların günlük mesai süresini 8 saatle sınırlamış ve on sekiz yaşını doldurmayan tüm çocukların madenlerde çalıştırılmasının önünü kapatmıştır (Çelik, 2005).

İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı yıllarda Türkiye, savaşa girmemiş olsa da asker sayısını 120 binden 1,5 milyona çıkarmış, bu rakam işgücüne kadın ve çocukların daha çok katılmasına neden olmuştur (Zürcher, 2004:289, Çelik, 2005). 1940 yılında çıkarılan Milli Koruma Kanunu ile 1936 İş Kanunu hükümleri askıya alınmıştır. Böylece 1937 yılında on iki ile on sekiz yaşları arasında çalışan çocuk sayısı 23.347'den (yüzde 8,8), 1943 yılında 51.871'e (yüzde 18,8) çıkmıştır (Makal, 1999:310). 1950'li yıllara gelindiğinde ülke ekonomisinde tarım yerine sanayinin rolü artmış, köyden kente göçler yaşanmaya başlamış ve çocuklar ağırlıklı olarak enformel sektörde çalıştırılmıştır. 1991 yılında Türkiye, ILO'nun Çocuk İşçiliğini Önleme Uluslararası Programı'na (IPEC) katılan ilk altı ülkeden biri olmuştur. 4857 sayılı İş Kanunu'nun kabulünden bugüne çocukların çalıştırılmasına on beş yaş sınırı konulmuş, hafif işler söz konusu olduğunda asgari yaş on dört olarak belirlenmiştir (Çelik, 2005).

4.3 Çocuk İşçiliğinin Nedenleri

Çocuk işçiliğinin tarihsel gelişimine bakıldığında, çocuk emeğinin önceleri, bir ustanın çıracağı olma veya yapıla gelen aile işlerinin ileride devralınana kadar öğrenmenin tek yolu olan bir gelenek-kültür aktarma biçimi olarak kabul edildiği görülmektedir. Sonraları, buharlı makinelerin üretime girmesiyle ve dönemin hukuk kurallarının yoksunluğunun sağladığı fırsatlarla çocuklar anne-babaları gibi işçileşmeye başlamıştır.

Üretim süreçlerinde değişimler yaşanırken, çocukların çalışma yaşamına girme nedenleri de çeşitlenmiştir. Çokuluslu şirket yapılanmasına, doğrudan yabancı yatırımlara kapılarını açan ekonomik-politik sistem beraberinde insanlar arasında gelir dağılımı uçurumlarını yaratmış, küresel düzeyde yoksulluğu arttırmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin yoksulluğu, küresel dünyaya ait olabilmek için kaynaklarını ve sosyal politikalarını gözden çıkarmalarıyla daha da kronik hal almaktadır. Dünya Bankası'nın yoksullukla mücadeleyi ele alan raporuna göre (2001), 6 milyarlık dünya nüfusunun 2.8 milyarı günde iki dolardan az, 1.2 milyarı da günde bir dolardan az bir gelirle yaşamaktadır. Yoksulluğu bölgelere göre belirtmek gerekirse, Güney Asya'da 522 milyon, Sahra Altı Afrika'da 290 milyon, Avrupa'da ve Merkezi Asya'da ise 24 milyon

kişi mutlak yoksulluk sınırı olan günde bir dolardan az bir gelirle yaşamak zorunda kalmaktadır. Dünyanın en yoksul gelir grubundaki ülkelerde kişi başına düşen gelir 410 dolarken, en yüksek gelir grubundaki ülkelerde bu rakam 25.730 doları bulmaktadır (aktaran: Koray ve Alev, 2002). 2010 Nisan ayında bir günlük gazetede, Çin’de çocukları çalışmayacak ya da okula gidemeyecek kadar küçük olan yoksul ailelerin işyerlerine çocuklarını beraberinde götürdükleri ve onları zincirle bağladıklarına dair bir haber yer almıştır. Yaklaşık iki yaşlarında iki çocuğun zincire bağlı fotoğraflarıyla sunulan haberde, anne ya da babaların günde en az on saat ağır şartlar altında çalışmak zorunda oldukları bilgisi verilmektedir (Radikal Gazetesi, 2010).

Çocuk emeği üzerine yapılan araştırmalarda da yoksulluk, çocuğun çalıştırılmasında en belirgin neden olarak ele alınmaktadır (Basu, 1999; Basu ve Tzannatos, 2003; Galli, 2001; Toran, 2010). Yaşamını yeterli bir şekilde devam ettirmek için gerekli maddi ve manevi kaynaklara ulaşmada yaşanan güçlüklerin, çocuğun çalışmasını zorunlu hale getirdiği görülmektedir. Bir ülkenin diğer ülkelere göre endüstriyel gelişimde geride kalması, görece gelişmiş ülkelerin kendi bölgeleri arasında eşitsiz gelişme göstermesi, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişin hızlanması sonucu kentlere olan göç, kayıt dışı çalışma veya kayıt içi ekonomide çalışıyor olmasına karşın düşük gelirle yaşamak zorunda bırakılması da çocukları çalışma yaşamına itmektedir (Sapançalı, 2002).

Çocukların emeklerini satmak zorunda bırakan neden yalnızca yoksulluk değildir. Çocukların ait oldukları aile yapılarının da etkisi olmaktadır. Aile içinde annenin ya da babanın olmaması, ebeveynin hasta olması ya da çalışacak durumda olmaması, ailenin çocuğunu korumaması, anne ve babanın eğitim düzeyinin düşük olması veya ebeveynlik yapma kapasitesinin bulunmaması gibi durumlarda çocuklarda daha fazla istihdam edilme gereksinimi ortaya çıkmaktadır (ILO, 2004). Bunun yanında, özellikle tarıma dayalı toplumlarda çocukların küçük yaşlarda çalışmaya başlamasının olumlu karşılanmasına ve desteklenmesine yönelik görüşün hâkimiyeti bulunmaktadır. Geleneksel bakış açısının çocuğun çalışmasının sorgulanmasını engellemesiyle, çocuklara cinsiyetlerine göre biçilen farklı rollerde tarımsal üretimde başlayan çalışma hayatlarının, sanayi üretimine geçişle nasıl değiştiği göz ardı edilmektedir. Oysa çalışma

ev içi üretimden, aileye yardımcı olma durumundan, ev dışı üretime, ücret karşılığı çalışmaya evrilmiştir ve çocuklar başkaları adına çalışan birer işçi durumuna geçmiştir (Erder, 2010).

Eğitim sisteminin özellikleri, çocuklarının çalışıp çalışmamalarında etkili olmaktadır. Yoksul ailelerin, çocukların eğitim masraflarını karşılayamayacak durumda olmaları, eğitim almanın pahalı olması, eğitim kurumlarının ileride meslek edinmeyi sağlayacak düzeyde olmamaları gibi nedenler çocukların okula değil işe yönlendirmektedir (Erder, 2010). Sabancı Üniversitesi İstanbul Politikalar Merkezi tarafından 2007 yılında açıklanan Eğitim İzleme Raporu'na göre, Türkiye'de ilköğretim çağında olmasına karşın okula devam etmeyen her beş çocuktan birinin devamsızlık nedeni okul masraflarını karşılayamamaları ve çalışmak zorunda kalmalarıdır (Evrensel Gazetesi, 2008).

Yoksulluk, gelir dağılımı eşitsizliği, göç, aile yapısı ve eğitim gibi faktörlerin çocuk işçiliğine yol açan temel nedenler olarak gösterilmesi bazı yazarlar tarafından eleştirilmektedir (Özdemir ve Yücesan-Özdemir, 2005). Elbette, gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğun, eşitsizliklerin, göçlerin yaşandığı kabul edilmektedir. Ancak yaşanan olumsuzlukların, çocukların işçileşmesine yol açan nedenlerin görüntülerinin ardındaki asıl nedenlerin belirlenmesi ve ortaya çıkarılması gerektiğinin önemli olduğu düşünülmektedir. Görüntülerin ardında bırakılan emek ve sermaye arasındaki güç ilişkileri dikkate alındığında, ülkelerin çocuklarını çalışma alanına sokulmasına karşı koyamamalarının asıl nedeni olarak kapitalist bölüşüm ilişkileri ve ideoloji görülmektedir. Kapitalizmin yapısal dönüşümü kavramıyla, yirminci yüzyılın son yirmi yılında, gelişmiş ekonomiler tarafından küresel piyasalardan uzak kalmak istemeyen gelişmekte olan ülkelere sunulan yapısal uyum ve istikrar programlarının yoksulluğa, gelir eşitsizliğine, esnek ve enformel çalışma biçimlerine ve işsizliğe yol açmış olması kastedilmektedir. Yaşanan dönüşümlerden en fazla toplumun en savunmasız kesimi olan çocukların etkilenmesi kaçınılmaz olmaktadır (Yıldız, 2006). Benzer şekilde Niyazi Berkes, 1944 tarihli yazısında çocuklara sokaklara iten başlıca sebebin kapitalist sistemin kendisi olduğunu belirtmiş ve şu şekilde devam etmiştir:

“ sistemin şartları devam ettikçe soruna ancak geçici tedbirler getirilebilir, konu sadece hayırseverlik, ahlak hocalığı, kanun tedbirleri ve sistemsiz çalışmalarla ele alınamayacak kadar ciddidir ve geniş bir toplumsal kalkınma programının bir parçası olarak ele alınmalıdır (aktaran: Alada, Sayita ve Temelli, 2002:251)”.

4.4 Dünyada ve Türkiye’de Çocuk İşçilerin Durumu

Uluslararası Çalışma Örgütü’nün 2006 yılı verilerine göre dünya üzerinde beş ile on yedi yaşları arasında 217.7 milyon çocuk işçi bulunmaktadır. Çocuk işçilerin 126.3 milyonu ILO tarafından çocuk işçiliğinin koşulsuz en kötü biçimleri olarak kabul edilen işlerde çalıştırılmaktadır (ILO, 2006).

Şekil 1: Kıtalarla Göre Çalışan Çocuk Sayısı (2006 Verileri)

Asya kıtası, beş ile on dört yaşları arasında 122.3 milyon çocuk işçisiyle çalışan çocuk nüfusunun en fazla olduğu bölge konumundadır. Afrika’da 49.3 milyon, Latin Amerika ve Karayipler’de 5.7 milyon, diğer bölgelerde de toplam 13.4 milyon çocuk çalışma hayatı içerisinde yer almaktadır (ILO, 2006:1). Her ne kadar çocuk işçi

sayısı Asya kıtasında rakamsal olarak fazla görünse de, nüfus yoğunluğu dikkate alındığında çocuk işçi yoğunluğunda Afrika kıtası öne çıkmaktadır. Dünya çocuk işçilerinin yüzde 69'u tarımda, yüzde 9'u sanayide ve yüzde 22'si de hizmet sektöründe faaliyet göstermektedir (ILO, 2006:1).

Tablo 8: Çocukların çalıştırıldıkları değişik biçimlerdeki işlere yönelik 2000 ve 2004 yıllarına ait verilerinin karşılaştırması (Hageman, F. ve diğerleri, 2006)

Yaş Grupları		Çocuk Nüfusu		Ekonomik Faaliyette Bulunanlar		Çocuk İşçiler		Tehlikeli İşlerde Çalışan Çocuklar	
Yıllar		2000	2004	2000	2004	2000	2004	2000	2004
5-17	Sayı (milyon)	1.531,4	1.566,3	351,9	317,4	245,5	217,7	170,5	126,3
	% Yaş grubu	100,0	100,0	23,0	20,3	16,0	13,9	11,1	8,1
	% değişme 2000-2004		2,3		-9,8		-11,3		-25,9
5-14	Sayı	1,199,4	1,206,5	211,0	190,7	186,3	165,8	111,3	74,4
	% Yaş grubu	100,0	100,0	17,6	15,8	15,5	13,7	9,3	6,2
	% değişme 2000-2004		0,6		-9,6		-11,0		-33,2
15-17	Sayı	332,0	359,8	140,9	126,7	59,2	51,9	59,2	51,9
	% Yaş Grubu	100,0	100,0	42,4	35,2	17,8	14,4	17,8	14,4
	% değişme 2000-2004		8,4		-10,1		-12,3		-12,3

Tablo 8'de çocukların çalıştırıldıkları değişik biçimlerdeki işlere yönelik 2000 ve 2004 yılı verileri karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Tabloda dikkat çekici bir nokta, herhangi bir ekonomik faaliyet içinde yer alan 5 ile 17 yaşları arasında olan 317,4 milyon çocuk sayısının bir önceki araştırma verilerine göre yüzde 9,8, çocuk işçi sayısının da yüzde 11,3 azalmış olmasıdır. Tehlikeli işler söz konusu olduğunda yüzde 30'a varan bir düşüş eğilimi görülmektedir.

Çocukları çalışmaya iten nedenler hem ekonomik hem siyasi hem de kültürel olabilmektedir. Asya kıtasının çocukları için de benzer nedenler öne çıkmaktadır.

Bangladeř, Hindistan, Tayland, Çin, Pakistan, Filipinler, Endonezya, Malezya ve Myanmar gibi bölge ülkelerinin ekonomik ve siyasi olarak istikrarsızlık göstermesi, çocukların çalışma yaşamına itilmesinin yanı sıra çocuk işçiliği ile mücadele girişimlerini de zayıflatmaktadır. Asya'da çocuklar, tarımda, sanayide, maden ocaklarında çalıştırılmakta, uyuşturucu satıcılığı, ticari seks işçiliği, askerlik yapmakta, bu çocuklar kaçırılmakta, satılmakta ve borçlandırılarak birer köle haline getirilmektedir (ILO, 2006). Bangladeř'te 4.7 milyon, Pakistan'da 3.3 milyon, Filipinler'de 2.2 milyon ve Endonezya'da 2.3 milyon çocuk işçi bulunmaktadır (ILO, 2003a). Dünya genelinde 2 milyondan fazla olarak tahmin edilen ticari seks işçisi çocukların 1 milyonu Asya kıtasında yaşamaktadır (Barnitz, 2001). İnternetin hızla gelişiyor olması, yalnızca on üç-on dört yaşlarında (bazen daha da küçük) olan kız ve erkek çocukların barlarda, striptiz kulüplerinde, masaj salonlarında ve eskort hizmetlerinde ticari cinsel sömürüsünü adeta yüksek teknoloji kullanan bir ticaret alanına dönüştürmektedir (Barnitz, 2001). Yapılan insanlık dışı alış veriş dünya ekonomisine milyar dolarlar sağlarken, çocuklardan – dolayısıyla dünyanın geleceğinden, kısa vadede tecavüze uğramış, işkence görmüş veya öldürülmüş; uzun vadede de hap bağımlısı olmuş, HIV-AIDS gibi bulaşıcı hastalığa yakalanmış ve toplumdan dışlanmış olarak sayısız birçok şey götürmektedir (Barnitz, 2001).

Tayland, çocuk emeği sömürüsünün en yoğun yaşandığı bölge ülkelerinin başında yer almaktadır. Tayland'ta çocuk ticareti uyuşturucu ticaretinden daha karlı kabul edilmekte (ILO, 2003a) ve devlet çocuk ticaretinden yıllık bütçelerinin yüzde 60'ına karşılık gelen 500 milyar baht kazanmaktadır (Bales, 2002). Taylandlı çocukların istismarı ne yazık ki sadece alınıp satılmalarıyla sınırlı kalmamaktadır. Ülkede çocukların ticari cinsel sömürüye maruz bırakılmaları çok yaygın durumdadır. 1996 yılının resmi kayıtlarına göre 35 bin kız çocuk ticari seks işçisi olarak çalışmaktadır (Bales, 2002). Ancak bu rakam yalnızca devlet kayıtlarına geçmiş çocukları içermektedir. Oysa bölgede köle olarak alınıp satılan, Burma ve Çin gibi çevre ülkelerden kaçırılan ve kayıtlara geçmeyen çok sayıda çocuğun varlığı bilinmektedir. 20. yüzyılın ortalarından itibaren Tayland'ın kapitalist dünya ekonomileri içinde yer alma girişimleri, ülkede yalnızca ekonomik ve siyasi değişiklikler yaratmakla kalmayarak aynı zamanda ihtiyaç fazlası tüketime odaklı bir tüketici profili de meydana

getirmektedir. Yeni ekonomi politikalarını yakalayamayan ya da sosyal statülerini yükseltmek isteyen aileler daha fazla tüketime yönelmekte ve aşırı borçlanmalarına karşılık olarak kız çocuklarını satmaktadır (Bales, 2002). İsviçre ve Hollanda gibi bazı gelişmiş ülkelere ait turizm şirketlerinin tanıtım broşürlerinde “Tayland’da bir kız satın almanın bir paket sigara almaktan farklı olmadığını” belirten yazıları, çocukların cinsel istismarını bir gelenek olarak göstermekte ve yaşanan trajediyi daha da derinleştirmektedir (Bales, 2002:87). Ticari cinsel sömürünün dışında Myanmar, Endonezya, Filipinler, Hindistan, Afganistan, Nepal, Tayland ve Sri Lanka’da devlet ve bazı çeteler adına savaşa dahil edilen çocuk askerlerin varlığı bilinmektedir (CSUCS, 2008).

Afrika, dünya üzerinde çalışan çocuk sayısının fazla olduğu ikinci bölge konumundadır. Ancak kıta nüfusuna oranla ele aldığımızda yüzde 26.4 ile Afrika birinci, yüzde 18.8 ile Asya ikinci sırada yer almaktadır. Kıta içinde yaşayan çocuklar, ILO’nun koşulsuz en kötü çalışma biçimi olarak belirlediği işlerde - asker, ticari seks işçisi olarak asi gruplarda ya da orduda ve pornografide, altın madenlerinde, kuyularda ya da kakao ve kahve tarlalarında köle gibi - çalıştırılmaktadır. Bölgede en fazla çocuk işçi Sahra altı Afrika’da (yüzde 26.4) bulunmaktadır. Kenya’da 1.9 milyon, Malavi’de 730 bin, Zambia’da 595 bin, Zimbabve’de ise 1.225 milyon çocuk ekonomik faaliyet içinde yer almaktadır (ILO, 2006). Afrika genelinde yaklaşık 50 bin çocuğun ticari cinsel sömürüye uğradığı ve 120 bin çocuğun da askeri faaliyetlerde bulunduğu bilinmektedir (ILO, 2006). Afrika’da çocukların madenlerde elmas ve değerli taşların çıkarılmasında çalıştırılması ayrı bir trajedi yaratmaktadır. Dünyanın her yerinde çok yüksek fiyatlardan satılan değerli taşların, o doğal kaynağa sahip fakir ülkenin çocukları tarafından çıkarılıyor olması düşündürücüdür. Çocuk emeğinin en kötü biçimleri arasında kabul edilen madenlerde çalışmanın çocuklar üzerindeki etkisi ölümcül olabilmektedir. Bu duruma en son örnek Nijerya’da yaşanmıştır. 4 Haziran 2010 tarihinde gazetelerde yer alan haberlere göre, kaçak olarak altın madeni arama faaliyetinde yer alan 163 kişi kurşun zehirlenmesine bağlı olarak hayatını kaybetmiştir. 163 kişiden 111’inin çocuk olduğu belirtilmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 2010). Fildişi Sahili, Gana, Togo, Benin ve Nijerya gibi ülkeler dünya kakao ihtiyacının yüzde 85’ini karşılamakta, üretilen kakao Avrupa ve Amerika’da faaliyet gösteren çokuluslu çikolata

şirketlerine satılmaktadır (Sunal, 2010). Dünyanın bir köşesinde çikolata ile ödüllendirilen, mutlu edilen tüketici kitlesi yaratılırken diğer köşesinde kakao tarlalarında, 8-10 dolara başka ülkelerden getirilerek 300-400 dolara çiftlik sahiplerine satılmış, üstelik çikolatanın tadını ve nasıl bir şey olduğunu hiç bilmeyen çocuklar yaşamaktadır. ‘Zenginlikler ülkesi’ olarak nitelenen Fildişi Sahili’nin çocuklarının içinde bulunduğu durumu Carol Off (2008:141)’den aktarmak gerekirse, “Çiftçiler ya da çocukları denetleyenler onları neredeyse ölesiye çalıştırıyorlardı. Çocuklara çok az yiyecek veriliyordu, gece kapıları kilitlenen barakalarda uyuyorlardı ve sık sık da dövülüyorlardı. Sırtlarında ve omuzlarında feci yaralar oluşmuştu, bu yaraların bazıları ağır kakao çuvallarını taşımaktan bazıları ise fiziksel tacizdendi.”

Çocukların çalıştırılmasında dini inançların ve kültürel geleneklerin de varlığı hissedilmektedir. Örneğin Fildişi Sahili’nde kaçırılarak, borçlandırılarak ya da zorla çalıştırılan çocuklara fiziksel tacizin yanında psikolojik taciz de uygulanmakta, çocuklar içine düştükleri durumun nedeni olarak lanetlenmiş olmalarını düşünmektedir (Off, 2008). Bunun dışında, Benin, Togo, Gana ve Fildişi Sahili gibi ülkelerde kız çocuklarının bakire olmaları koşuluyla rahiplere ailelerinin günahlarını affetmesi karşılığında köle olarak verilmekte ve rahip arınmanın gerçekleştiği kanaatine varana kadar çocukları elinde tutmaktadır (Bales, 2002). Bölgede varlığını sürdüren diğer sorun, çocukların asker olarak çalıştırılmasıdır. Burundi, Somali, Uganda, Demokratik Kongo, Fildişi Sahili, Sudan, Çad ve Orta Afrika Cumhuriyeti’nde yüz binlerce çocuk mayın döşemeye, adam yaralamaya, öldürmeye ve savaşıma zorlanmaktadır (CSUCS, 2008).

Amerika kıtasında çocukların çalışma yaşamına ilişkin veriler kuzey ve güney bölgelerinde farklılık göstermektedir. Kanada’da kaç tane çocuğun istihdam edildiğine dair düzenli bilgiler olmasa da, sokakta yaşayan veya Honduras’tan kaçırılan çocukların fuhuş yapmaya zorlandıkları bilinmektedir (Sunal, 2010). ABD’de ise, yaklaşık 300 bin çocuk işçi bulunmaktadır. Latin Amerika ülkelerinden Brezilya’da 7 milyondan fazla, Ekvator’da yaklaşık 315 bin, Peru’da yalnızca altın madenlerinde 50 bin ve Bolivya’da 13,5 bin çocuk işçi çalıştırılmaktadır. Honduras’ta çocukların yüzde 40’ı, Guatemala’da

yüzde 65'i, El Salvador'da ise yüzde 67'si tarımsal faaliyetlerde yer almaktadır (ILO, 2003b).

Avrupa kıtasının çocuk işçilerinin durumu, her ne kadar sayıları diğer kıtalara oranla daha az görünse de daha farklı değildir. Bölgede yaşayan çocukların çoğunlukla ticari seks işçisi olarak çalıştırıldığı dikkat çekmektedir. Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rusya'dan, Romanya'dan, Arnavutluk'tan elde edilen araştırma verileri çocukların ticari cinsel sömürüye maruz kaldıklarını doğrulamaktadır (ILO, 2003c). Belirtilen ülkelerin çocukları yalnızca kendi ülkelerinde değil, Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya gibi birçok gelişmiş Avrupa ülkesine kaçırılmakta ve seks işçisi olmaya zorlanmaktadır. Örneğin İtalya'da 8.000 Arnavut kız çocuğunun bu şekilde çalıştırıldığı bilinmektedir. Kız çocuklarının Doğu Avrupa'dan kaçırılmasında ilk geçiş yolu olarak bilinen Almanya'da bu sayı her yıl 2.000 ile 20.000 arası değişmektedir (Sunal, 2010). İngiltere'de Çocuk İstismarı ve Online Koruma Merkezi (CEOP) tarafından yapılan bir araştırmaya göre, Mart 2007 ile Şubat 2008 arasında yer alan dönemde 325 çocuk kaçak olarak İngiltere'ye sokulmuş, bir kısmının seks işçisi bir kısmının ise uyuşturucu kuryesi ve ağır işçi olarak çalıştırıldığı ortaya çıkarılmıştır (Milliyet Gazetesi, 2009).

ILO verilerine göre, Avrupa kıtası içinde en yoğun çocuk emeği kullanan ülkelere biri Türkiye'dir. ILO-IPEC bünyesinde TÜİK tarafından yapılan son araştırma verilerine göre Türkiye'de 958 bin çocuk çalışma yaşamı içinde yer almaktadır. Ekim 1994 ve Ekim 1999 dönemlerinde yapılan araştırmaların sonuçlarına göre 2006 yılında çocuk işçi sayısının azaldığı görülmektedir (TÜİK, 2006).

Tablo 9: Çocuk işgücü temel göstergeleri (Türkiye – Bin Kişi) (TÜİK, 2007)

	1994 Ekim	1999 Ekim	2006 (Ekim-Kasım-Aralık)
Kurumsal olmayan sivil nüfus	59.736	65.422	72.957
0-5 yaş grubundaki nüfus	8.469	7.930	8.479
6-17 yaş grubundaki nüfus	14.968	15.821	16.264
İstihdam (6 ve daha yukarı yaş)	20.984	22.124	22.963
İstihdam (6-17 yaş)	2.269	1.630	958
İstihdam oranı (6-17 yaş)	15,2	10,3	5,9
Kent	611	478	457
Kır	1.659	1.151	502
Erkek	1.372	955	632
Kadın	898	675	326
Tarım	1.510	990	392
Tarım-dışı	759	640	566
Ücretli veya Yevmiyeli	648	617	513
Kendi hesabına veya işveren	52	28	26
Ücretsiz aile işçisi	1.570	985	420

Tablo 9, Türkiye’de 72.957 milyon nüfusun 24.743 milyonunu çocukların oluşturduğunu göstermektedir. 6-17 yaşları arasında bulunan çalışan çocukların sayısı 1994 yılında 2.269 milyon, 1999 yılında 1.630 milyon, 2006 yılında ise 958 bindir. Son araştırma dikkate alındığında, çocukların 457 bininin kentsel, 502 bininin ise kırsal alanda çalıştırıldıkları gözlenmektedir. Çalışan çocuklar içinde erkeklerin sayısı 632 bin, kızların sayısı ise 326 bindir. Türkiye’de çocukların 392 bini tarımda, 566 bini ise tarım dışı faaliyetlerde çalışmaktadır. 1994 yılında 1.570 milyon ücretsiz aile işçisi olarak çalışan çocuk sayısının 2006 yılında 420 bine gerilemesi dikkat çekmektedir. Ücretsiz aile işçisi olarak çalışan çocukların sayısının azalması, çocuk işçiliğindeki azalmanın en belirgin nedeni olarak görülmektedir (Çelik, 2010).

BÖLÜM V

5. Çokuluslu Şirketlerin Çocuk Emegini Düzenleme Girişimleri

5.1 Küresel Emek Standartları

Devletlerin ve işletmelerin kendi içinde oluşturduğu yönetim faaliyetlerini, küresel kapitalizmden etkilenecek yeniden belirlediklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Munck’a göre (2003:200), “Ulusal kapitalizm döneminde hükümetin düzenli bir şekilde karar alma ve bunları dayatma gücü olması gerekirken, küreselleşme çağının yönetim biçimi ‘dışarıdan zorla kabul ettirilemeyen, ancak çok sayıda nüfuzlu aktörün etkileşimi sonucu oluşan bir düzene’ (Kouiman ve Van Violet, 19993:64)” işaret etmektedir. Küresel kapitalizmde, devletlerin karşı karşıya kaldıkları sosyal ve ekonomik sorumluluk alanları ile ilgili meselelerde, sorumluluğun kime ait olduğunu belirlemek ihtiyacı doğmuştur. Bu noktadan hareketle, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (DB) ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi uluslararası alanda etkili olan kurumlar, emeğe yönelik küresel düzeyde uygulanabilecek standartlar geliştirmiştir (Munck, 2003).

Küresel emek standartları, DTÖ tarafından 1990’ların başlarında yapılan toplantılarda başlıca tartışma konusu olmuştur. DTÖ, ticaretin liberalleşmesinin emek haklarının en zayıf olduğu bölgelere olan yatırımları arttıracak endişesiyle, küresel düzeyde geçerli olacak emek standartlarının oluşturulmasını istemiştir (Munck, 2003). Bu doğrultuda küresel emek standartları, ILO’nun yedi çekirdek sözleşmesi esas alınarak geliştirilmiştir. Söz konusu çekirdek sözleşmeler, zorla çalıştırmanın yasaklanmasıyla ilgili 29 (1930) ve 105 sayılı (1957), dernek kurma özgürlüğüyle ilgili 87 sayılı (1948), örgütlenme ve toplu sözleşme hakkı ile ilgili 98 sayılı (1949),

istihdamda ayrımcılık ve eşit muamele ile ilgili 100 (1951) ve 111 sayılı (1958), çocuk emeğinin istihdamında asgari yaş ile ilgili 138 sayılı (1973) sözleşmelerdir. Daha sonra, 182 sayılı çocuk emeğinin en kötü biçimleriyle ilgili olan sözleşme de eklenerek çekirdek sözleşme sayısı sekize çıkarılmıştır (Busse, 2003). Böylece çocuk emeğinin, uluslararası ticaretin aktörlerinin uyması gereken konuları arasında yer alması sağlanmıştır. ILO içinde yer alan ülkelerin büyük kısmı her ne kadar çekirdek sözleşme hükümleriyle aynı fikirde olduklarını ifade etseler de, yalnızca 80'i tüm çekirdek sözleşmelerin altına imza atmıştır (Busse, 2003).

5.1.1 Çocuk emeği konusunda küresel emek standartlarına yön veren ILO Sözleşmeleri

Uluslararası Çalışma Örgütü, çocuk emeğine yönelik 138 ve 182 sayılı olmak üzere iki temel sözleşmeye sahip bulunmaktadır. 138 sayılı sözleşme, çocukların işe alınmasında asgari yaşı 15 olarak kabul etmektedir. Sözleşmenin ilk maddesinin üçüncü bendinde asgari çalışma yaşına ilişkin olarak “zorunlu öğrenim yaşının bittiği yaşı ve her halükarda 15 yaşı altında çalıştırılmayacağı” hükmü yer almaktadır. Ancak bu hükme istisna olarak, az gelişmiş ülkelerde asgari çalışma yaşının 14’e çekilebileceği belirtilmektedir. 1973 yılında ILO tarafından yürürlüğe konan 138 sayılı sözleşmeyi onaylayan 117 ülkeden biri olan Türkiye, 1998 yılında kabul etmiştir (Alpar, 2002; Busse, 2003).

1999 yılında yürürlüğe giren 182 sayılı sözleşme, kötü şartlardaki çocuk işçiliğinin yasaklanması ve ortadan kaldırılmasına ilişkin hükümler içermektedir. 182 sayılı sözleşmenin birinci maddesinde, sözleşmeye imza atan ülkelerde kötü şartlar altında çocukların çalıştırılmasını yasaklayacak ve ortadan kaldıracak acil ve etkin önlemlerin alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Sözleşmenin ikinci maddesi çocuk kavramını 18 yaşından küçük olan herkesi kapsayacak şekilde ele alınması gerektiğini belirtmektedir. Üçüncü maddede, çocukların istihdam edildikleri hangi işlerin kötü şartlar altında çalışma olarak nitelendirilebileceğini açıklamaktadır. Buna göre yasaklanması ve ortadan kaldırılması gereken çalışma biçimleri (ILO, 1999:1):

- a) Çocukların alım-satımı ve ticareti, borç karşılığı veya bağımlı olarak çalıştırılması ve askeri çatışmalarda çocukların zorla ya da

zorunlu tutularak kullanılmasını da içerecek şekilde zorla ya da mecburî çalıştırılmaları gibi kölelik ve kölelik benzeri uygulamalar,

- b)** Çocuğun fahişelikte, pornografik yayınların üretiminde veya pornografik gösterilerde kullanılmasını, bunlar için tedarikine ya da sunumuna neden olan uygulamalar,
- c)** Çocuğun özellikle ilgili uluslararası anlaşmalarda belirtilen uyuşturucu maddelerin üretimi ve ticareti gibi yasal olmayan faaliyetlerde kullanılmasını, bunlar için tedarikine ya da sunumuna neden olan uygulamalar,
- d)** Doğası veya gerçekleştirildiği koşullar itibariyle çocukların sağlık, güvenlik veya ahlaki gelişimleri açısından zararlı olan uygulamalardır.

Sözleşmenin yedinci maddesinde, üyelerin çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması konusunda eğitime önem vermelerini belirtilerek, etkin ve belli bir zaman dilimi içinde aşağıdaki önlemleri almaları gerektiği vurgulanmaktadır (ILO, 1999):

- a)** Çocukların en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğine konu olmalarının önlenmesi,
- b)** Çocukların en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğinden uzaklaştırılmaları, sosyal uyumları ve rehabilitasyonları için gerekli ve uygun doğrudan yardım sağlanması,
- c)** Çocukların en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğinden uzaklaştırılmaları için ücretsiz temel eğitim ve uygun olduğu takdirde mesleki eğitim sağlanması,
- d)** Özel olarak riskli durumda bulunan çocukların belirlenmesi ve onlara ulaşılması,
- e)** Kız çocuklarının özel durumunun dikkate alınması.

5.1.2 Küresel emek standartlarının eleştirel değerlendirmesi

Küresel emek standartlarının dünya genelinde yürürlüğe konulması fikri birçok açıdan eleştiri konusu olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin çalışma yasalarını, gelişmiş ülkelerdeki düzeye çıkarmaya ve eşitlik sağlamaya yönelik atılan adımları destekleyenler kadar karşısında duranlar da mevcuttur (Özdemir ve Yücesan-Özdemir, 2005).

Emeğe yönelik küresel standartlar getirme çabalarını olumlayan görüşe göre, standartlar ILO tarafından şu ana kadar geliştirilen ve kabul gören en yüksek standartlarıdır. Kabulü halinde küreselleşme sürecinin, çocuklarda dahil olmak üzere tüm çalışanlar üzerindeki olumsuz etkilerinin engelleneceği düşünülmektedir. DTÖ standartlar sayesinde, çocuk işçi çalıştıran gelişmekte olan ülkelere yaptırım uygulayarak, çocukları çalışma yaşamından uzaklaştıracaktır (Özdemir ve Yücesan-Özdemir, 2005). Bu noktada standartlara şüphe ile yaklaşanlar, gelir kaynakları ellerinden alınan çocukların durumlarının çalışmadıkları takdirde daha da vahim sonuçları olacağını ileri sürmektedir. Munck'a göre (2003:158), "çocuk işçi olmaktan 'kurtulabilen' bu küçük yaştakiler, örneğin halı dokuyanlar ya da futbol topu üretenler fahişeliğin ya da yoksulluğun içine düşebilir".

Standartları destekleyen bir diğer düşünceye göre, küresel emek standartları geliştirmekte olan ülkelerin küresel pazar içinde rekabet edebilmeleri için emek maliyetlerini sürekli düşürmesinin ve kötü çalışma şartlarının önüne geçebilecek niteliğe sahiptir. Böylece, 'aşağıya doğru koşu' olarak nitelendirilen emeğe dair sürekli kötüye gitme durumu önlenebilecektir (Çelik, 2010; Özdemir ve Yücesan-Özdemir, 2005). Çeşitli sivil toplum örgütlerinin birliğinden oluşan Üçüncü Dünya Ağı (TWN), tam aksi bir görüş bildirmektedir. Buna göre, DTÖ standartların uygulanmasına dair tek yaptırım mekanizması olarak daha fazla alanı himayesine alacaktır (Munck, 2003). Ayrıca, kapitalist sistem içine dahil olabilmek ve orada kalıcı olabilmek için çabalayan çevre ülkeleri ucuz emek üretmek zorundadır. Çevre ülkelerine dair standartlar geliştirilmek isteniyorsa, bunun yolunun çevre ülkelerini belirleyen sosyal ve ekonomik koşulların dikkate alınmasından geçtiği savunulmaktadır. Aksi takdirde 'Avrupa

merkezci' bakış açısının sorunları çözümleyemeyeceği düşünülmektedir (Özdemir ve Yücesan-Özdemir, 2005). Bir başka ifadeyle, “güçlü ülkeler tarafından daha zayıf uluslara tek yanlı olarak uygulanan kısıtlayıcı önlemler hem yoksul hem de zengin ülkelerdeki işçilerin çalışma koşullarının ya da insani haklarının gelişmesine yön açacak her türlü yasal ya da ahlaki dayanaktan yoksundur” (O'Brien vd. (2000:87)'den aktaran Munck, 2003: 162).

Küresel emek standartları savunanlar, DTÖ'nün işçi haklarını savunabilen bir yapı olabileceğini iddia etmektedir. Her ne kadar standartlar ILO çekirdek sözleşmeleri temel alınarak oluşturulmuşsa da, ILO standartlara uygun davranılmaması noktasında bir yaptırım gücüne sahip olmadığından, DTÖ'nün yaptırım uygulama görevini üstlenebileceği düşünülmektedir. Oysa DTÖ'den beklenen bu görevin yerine getirilmesi bazı siyasi ve hukuki sınırlılıklar içermektedir. DTÖ, ülkelerin mal ve hizmetlerin üretiminde yaşanan duruma yönelik bir yaptırım belirlememiştir. Buna göre, çevre ülkelerinin birinde çocuk emeği ile üretilen ürünün ihracatını kısıtlayıcı bir uygulama yapılamamaktadır (Çelik, 2010).

Emek standartlarına yönelik en derin eleştiri, standartların 'korumacı' yaklaşım taşıdığına yöneliktir. Gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan ülkelere yönelik ısrarlı emek standardı getirme tavrı, gelişmekte olan ülke yöneticilerinin ve işverenlerinin tepkisine yol açmaktadır. İşçilerin çalışma koşullarının ve ücretlerinin yetersizliği öne sürülerek çevre ülkelerin ihracatını sınırlandırma ya da yasaklama getirilmesinin merkez ülkeleri koruyan bir amaçla yapıldığı ileri sürülmektedir. Küresel emek standartlarının uygulanmasında korumacı bir yaklaşım olduğu fikri uyandıran bazı gelişmeler yaşanmıştır. Krueger'in (1996) çocuk emeğine yönelik yaptırımları destekleyen kişilerin korumacı bir düşünceye sahip olup olmadığını test ettiği çalışmasında, çocuk emeğinin rakibi olarak düşük vasıflı işçileri temel alınmıştır. Araştırma sonucunda, düşük vasıflı işçilerin çocuk emeğine yönelik uygulanan yaptırımı desteklemediği, aksine yüksek gelir grubu içinde yer alan bölgenin en büyük desteği verdiği görülmüştür (Munck, 2003:54). Ayrıca, ABD gibi birçok ILO çekirdek sözleşmesine imza atmamış bir ülkenin, küresel emek standartlarını bu kadar şiddetli savunması korumacılık şüphesi yaratmıştır (Singh ve Zammit, 2000:5). Benzer şekilde, ABD'li sendikalar

konfederasyonu AFL-CIO'nun Çin'in DTÖ'ye katılmasını protesto etmesinin altında yatan asıl nedenin komünist rejimin insan haklarını ihlal etmesinden çok Çin'in yarattığı rekabet karşısında imalat sanayinin gittikçe küçülmesi olduğu düşünülmektedir. Korumacı yaklaşımın sermaye üzerindeki etkisini rakamlarla görmek bakımından, sadece Amerikan vatandaşlarıyla ve insani koşullar altında çalıştığını özellikle vurgulayarak hareket eden American Apparel şirketine ait verilere bakıldığında, şirketin 2002 yılında 30 milyon dolar olan cirosunun 2006 yılı sonunda 300 milyon dolara çıktığı görülmektedir (Erçel, 2007:25).

5.2 Sosyal Sorumluluk Standardı (SA 8000)

Çokuluslu şirket yapılanmalarının hızlı artış göstermesiyle, küresel düzeyde şirket faaliyetlerine yönelik alınan önlemlerin yanı sıra şirketler kendi bünyelerinde de çalışma yaşamlarına dair çeşitli sorumluluklar oluşturmaya başlamıştır. Sosyal sorumluluk, işletmelerin yalnızca kârın ençoklaştırılması gibi kendine karşı olan ekonomik sorumluluğunun ötesinde, şirket faaliyetlerinden dolayı ya da doğrudan etkilenen tüm menfaat sahiplerine karşı duyulması gereken sorumluluk olarak tanımlanmaktadır (Aktan ve Vural, 2006). Benzer şekilde, çokuluslu şirketlerin sorumluluklarından kastedilen, “şirketlerin içinde bulundukları ortamlarda yasalarla belirlenmiş sosyal yükümlülüklerini yerine getirmelerinin yanı sıra, toplumun yasal ifadeye kavuşmamış çeşitli beklentilerine de karşılık vermeleri” gerektiğidir (Erdoğan, 2003:152). Söz konusu toplumsal beklentiler iş fırsatlarının yaratılması, çevreye karşı duyarlı olunması, yasalara uygun hareket edilmesi, kaliteli ve düşük fiyatlı ürün satılması gibi ahlaki, ekonomik, yasal içerikte olabilmektedir. Ülkeler bazında çokuluslu şirketlere dair beklentiler ise, özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından, sorumlulukların yatırım yapılan ülkenin kalkınma politikasıyla uyumlu hale getirilmesidir. Ülkelerin kalkınma politikasıyla uyumlaştırılması istenebilecek çokuluslu şirketlerin sorumlulukları içinde (Erdoğan, 2003: 153):

- Yerel ve ulusal teknolojik yenilenme kapasitelerinin geliştirilmesi,
- Yerel kaynakların geliştirilmesi ve yerel girdi kullanılması,

- Yerel işgücünün eğitilmesi,
- Yerel veya ulusal bir kalkınma fonuna katkıda bulunulması,
- Yerel ve ulusal ekonomik ve sosyal bağımsızlığın geliştirilmesi,
- Şirket içi fiyatları yönlendirmek suretiyle gelir kaydırıcı etki yaratılmaması,
- Yerel pazarda faaliyet gösteren firmalarla tekeli rekabete girilmemesi

gibi konular yer almaktadır.

Çokuluslu şirketlerin kendilerinden beklendiği şekilde davrandıklarının kanıtı olabilmesi açısından geliştirilen sosyal sorumluluk standardı SA 8000'in, küresel düzeyde şirket içinde ve dışında, bireysel, toplumsal ya da ülkeler düzeyinde sosyal sorumluluk bilinciyle hareket eden kurumları arttıracak ve onlara ayrıcalık sağlayacağı düşünülmektedir (Oğlak ve Ar, 2003).

5.2.1 Kavramsal olarak sosyal sorumluluk standardı

Sosyal Sorumluluk Standardı (SA 8000), 1997 yılında Ekonomik Öncelikler Konseyi Akreditasyon Bölümü (Council on Economic Priorities Accreditation Agency-CEPAA) tarafından geliştirilmiştir. Standart, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, BM Çocuk Hakları Konvansiyonları ve ilgili ILO sözleşmeleri temel alınarak oluşturulmuştur ve Uluslararası Sosyal Sorumluluk Örgütü (SAI) tarafından yürütülmektedir. SA 8000 Sosyal Sorumluluk Standardının amacı, mal ve hizmet üretiminin, çalışma ilişkileri bağlamında 'etik' boyutunu güvence altına almaktır (Kavi, 2006). Standartın geliştirilmesinde tüketicilerin, şirketlerin mal ve hizmetlerin üretiminde insan haklarına uygunluk, çocuk emeği kullanmama, zorla çalıştırmama, işçi sağlığına ve iş güvenliğine önem verme, adil ücretlendirme, toplu pazarlık hakkı tanıma ve ayrımcılık yapmama gibi olması gereken koşulların ne derece yerine getirildiğine ilişkin konularda duyarlı davranmalarının önemli bir rolü olmuştur (Emhan, 2007).

Uluslararası Sosyal Sorumluluk Örgütü, Sosyal Sorumluluk Standardı SA 8000'i dört bölüm altında açıklamaktadır. İlk bölümde SA 8000'in amacı ve kapsamı

yer almaktadır. Buna göre, standart şirketin hem kendi bünyesinde barındırdığı ve doğrudan etkilediği çalışanlarını hem de şirketin ilişkili olduğu tedarikçi, taşeron ve ev işçisi gibi araçlar kanalıyla ve dolaylı olarak etkilediği çalışanları da uluslararası insan haklarına ve ulusal iş kanunlarına uygun normlar içererek korumakta ve güçlendirmektedir. Ayrıca coğrafik konum, şirket büyüklüğü ya da endüstri sektörü ayrımı yapılmadan her çeşit işletmeye uygulanabileceği belirtilmektedir. İşletmelerin etki ve denetim alanları içinde yer alan konular üzerinde sosyal sorumluluk bilinciyle hareket etmesi ve buna dair politika ve süreçler oluşturması amaçlanmaktadır (SAIa, 2008:4).

İkinci bölümde, standardı oluşturan ve standardın dayandığı yasalar yer almaktadır. İşletmelerin bağlı oldukları ulusal ve diğer yasalara uygun davranması, ulusal ve uluslararası yasaların benzer konularda bağlayıcı oldukları zamanlarda hangi yasa çalışana daha fazla fayda içeriyorsa onun uygulanması gerektiği belirtilmektedir. ILO'nun çalışma saatlerini düzenleyen 1, zorla çalıştırma ile ilgili 29, örgütlenme özgürlüğü tanıyan 87, toplu sözleşme hakkına dair 98, eşit işe eşit ücrete dair 100, ayrımcılıkla ilgili 111, sosyal güvenlikle ilgili 102, asgari ücret belirlenmesine dair 131, işçi temsilcilerine dair 135, asgari çalışma yaşına dair 138 ve 146, işçi sağlığı ve güvenliği ile ilgili 155 ve 164, mesleki rehabilitasyon ve istihdama dair 159, yerli halklar ve kabileler ile ilgili 169, evde çalışmaya yönelik 177, çocuk emeğinin en kötü koşullarına dair 182, annelerin korunmasına yönelik 183 sayılı uluslararası geçerliliği olan konvansiyonlar yer almaktadır (SAIa, 2008:4).

Standartla ilgili üçüncü bölümde tanımlamalara yer verilmektedir. Standartın kapsamına giren herhangi bir konu içinde kavramsal karmaşaya yol açmayacak şekilde, şirket, personel, işçi, taşeron, tedarikçi, çocuk, çocuk ve genç işçi, zorla çalışma, insan kaçırma, çocukların rehabilitasyonu, evde çalışan, işçi örgütü, toplu pazarlık gibi terimler tanımlanmaktadır. SA 8000'e göre, 15 yaşın altında çalışan herkesi 'çocuk işçi', 15 ile 18 yaşları arasında olanları ise 'genç işçi' olarak tanımlanmaktadır (SAIa, 2008:5).

Dördüncü bölümde sosyal sorumluluğa dair standardın içerdiği ölçütler açıklanmaktadır. Buna göre standardı uygulamaya koyan şirketler, 15 yaşın altında çocuk işçi istihdam etmemeyi ve ilişkili olduğu diğer şirketlerin de bu kurala uygun davranmasını sağlamayı taahhüt etmektedir. Öte yandan, çocuk işçi tanımına uygun koşullarda çalıştırıldığı tespit edilen işçilerin durumlarının iyileştirilmesi için gerekli politika ve yöntemlerin oluşturulmasına, bunların belgelendirilmesine, çocukların çocukluk çağından çıkıncaya kadar okula devam edebilmesine ve bunun sürdürülebilmesi için yeterli desteğin sağlanmasına dair garanti vermektedir. Ayrıca, çocukların veya genç işçilerin işyeri içinde veya dışında tehlikeli, güvenli olmayan veya sağlıksız koşullara maruz bırakılmamasını da güvence altına almaktadır (SAIa, 2008:5).

Şirketler, SA 8000 standardını uygulama sürecine, kendi bünyesinde sosyal sorumluluk politikaları belirleyerek başlamaktadır. Şirket, standardın gerektirdiği ölçütleri sağlayacağını ve sürekli iyileştirmeye gideceğini yazılı olarak belgelendirmek mecburiyetindedir. Tepe yönetiminden bu sürece dair sorumluluk verilen kişi uygulama sürecinin her aşamasını takip etmekte, çalışanları içinden seçtiği bir kişi ile şirket içindeki tüm çalışanların bilgilendirilmesini sağlamaktadır (Erdoğan, 2003).

Standarda dair diğer önemli nokta, yalnızca ana şirkete değil, ana şirketin faaliyette olduğu taşeron ve diğer aracı kuruluşlara da uygulanmasıdır. Bir ana şirketin SA 8000 belgesini almaya hak kazanabilmesi için ona mal ve hizmet götüren tüm ilgili şirketlerin de standardın gerekliliklerini yerine getirmesi ve bunu yazılı olarak belgelendirmeleri zorunlu tutulmaktadır. Uluslararası Sosyal Sorumluluk Örgütü'nün lisansına sahip uzman denetçilerin teftişleri sonucunda uygunluk sağladığı belirlenen şirketler, denetçiler tarafından eğitilmekte ve belgeyi almaya hak kazanmaktadır (Erdoğan, 2003).

Standarda dair 2008 yılı son verilerine göre, 68 farklı ülkeden, 67 farklı endüstri kolundan, 985.547 çalışanı kapsayan 1.832 faaliyet sertifikalandırılmış durumdadır. Türkiye'de de söz konusu standarda sahip toplam dört şirket bulunmaktadır. Bu şirketler, Alarko Carrier, Tariş İplik, Topkapı İplik ve Yeşim Tekstil'dir (SAIb, 2008).

5.2.2 ISO 26000

ISO 26000, Uluslararası Standart Örgütü'nün sosyal sorumluluk alanında geliştirdiği yeni bir standarttır. 2010 yılının sonlarına doğru uygulamaya sokulması planlanan ISO 26000'i diğer ISO standartlarından ayıran nokta yalnızca sosyal sorumluluk konusuna odaklanmış olmasıdır. Söz konusu standardın, hem merkez hem de çevre ülkelerinde, özel ve kamu sektöründe yer alan her türlü örgüt tarafından uygulanabileceği belirtilmektedir. Sonuçta, örgütlerin etkileşim içinde olduğu çevrenin beklentileriyle uyumlu olarak ve sorumluluk alarak faaliyet göstermeleri sağlanacaktır. Uluslararası Standart Örgütü'ne göre ISO 26000, hâlihazırda uygulanan dar ya da geniş içerikli sosyal sorumluluk girişimlerinden farklı olarak uluslararası geçerliliği olan bir kuruluş tarafından yürütülmesi ve yalnızca özel şirketlere değil kamu kuruluşlarına da uygulanması bakımından önem taşımaktadır (ISO, 2010).

ISO 26000, yedi temel sosyal sorumluluk konusu altında şekillenmektedir. Söz konusu sosyal sorumluluk konuları, örgütsel yönetim, insan hakları, emek pratikleri, çevre, tüketiciler, adil çalışma pratikleri ile toplumsal katılım ve gelişmedir. Standardın kabul ettiği temel insan hakları konusu altında çocuk işçi çalıştırma şartları belirlenmiştir. Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Çalışma Örgütü'nün belirlediği kanunları esas alan standarda göre çocuk işçi çalıştırılması yasaklanmakta ve ayrıca çocukların işe değil eğitime yönlendirilmesi yönünde çaba gösterilmesi istenmektedir (ISO, 2010).

5.3 Sosyal Etiketleme

Çokuluslu şirketler tarafından, çocuk emeği konusunda düzenleme yapabilmek adına düşünülen diğer girişim sosyal etiketleme faaliyetidir. Etiketleme genel anlamda, tüketicilere satın almayı düşündükleri ürünlerin boyutları, içerikleri, markaları ve üreticilerinin bulundukları ülkeler gibi temel bilgileri vermek amacıyla yapılmaktadır (Hilowitz,1997). Şirketler etiketleme faaliyeti ile haksız rekabeti önleyip, ürünlerinin tutundurma fırsatı yaratırken, tüketiciler de aldıkları ürün ile ilgili bilgileri öğrenerek

bilinçlenmektedir.

Diğer etiketleme faaliyetlerinden farklı olarak sosyal etiketleme, pazara sunulan mal ya da hizmetlerin adil çalışma koşulları altında üretildiğine dair tüketicilere bilgi vermek amacıyla yapılmaktadır. Ürünlerin yalnızca içeriği ile değil üretimin ne gibi sosyal aşamalardan geçtiğiyle de ilgili olan tüketicilerin sosyal etikete sahip ürünleri tercih etmeleri sonucunda, üreticilerin adil çalışma koşullarını oluşturma ya da sürdürme konusunda üzerlerinde baskı hissedecekleri düşünülmektedir. Sosyal etiketleme uygulamalarında genellikle gönüllülük esastır. Bir mal veya hizmete sosyal etiket yerleştirilmesi kamu yasalarının zorlamasından ziyade toptancıların, perakendecilerin veya ihracatçıların tercihleri doğrultusunda yapılmaktadır. (Hilowitz, 1997).

Sosyal etiketleme faaliyeti yalnızca özel şirketler tarafından değil sivil toplum örgütlerinin, devletlerin, ulusal ve uluslararası kuruluşların ve sendikaların bir araya gelmesiyle de gerçekleştirilmektedir. Devlet düzeyinde yasal bir sosyal etikete sahip olmanın ilk örneğini Belçika vermiştir. 2003 yılından itibaren Belçika devleti, ülke içinde ya da dışında üretilen ve ülke içinde tüketicilere sunulan mal ve hizmetlerin ILO standartlarına uygunluğunu göstermek isteyen her türlü kuruluşun sosyal devlet etiketini kullanmasına imkan vermektedir. Belçika sosyal etiketinin ilk devlet girişimi olmasının yanı sıra küresel meta zincirlerinde yer alan her bir aygıtın da denetime tabi tutulması ve zincirde yer alan yabancı ülkelerin işçi temsilcileriyle işbirliği yapması gibi önemli ayrıntıları bulunmaktadır (Spillemaeckers, 2006).

Ulusal kuruluşlar tarafından gerçekleştirilen en eski etiketleme faaliyeti 1899 yılında ABD'nin Ulusal Tüketici Birliği tarafından Beyaz Etiket (The White Label) adı altında yapılmıştır. Beyaz Etiket'in üzerinde 'temiz ve sağlıklı koşullarda üretilmiştir', 'araştırmalardan sonra onaylanmıştır' gibi açıklamalara yer verilmiş ve tüketicilere dönemin oldukça yaygın problemlerinden biri olan, çocukların pamuklu tekstil ürünlerinin üretiminde çalıştırılmadığına dair bilgi sunulmuştur. Beyaz Etiket girişimi, sendikaların etiketlemeyi finanse ettiği ve üreticilerin de büyük ölçüde bu duruma uyum sağladığı 1918 yılında durdurulmuştur (Hilowitz, 1997).

Uluslararası Futbol Federasyonları Birliği (FIFA)'nın yaptığı sosyal etiketleme, uluslararası alanda faaliyet gösteren kuruluşların, üretimin sosyal boyutunu düzenleme çabalarına dair iyi bir örneği temsil etmektedir. 1996 yılında Avrupa Futbol Kupası karşılaşmalarının yapıldığı dönemde Pakistan'da, Avrupa'ya, Kuzey Amerika'ya ve FIFA'ya özel üretilen futbol toplarının çocuklar tarafından üretilmediğine dair etiketleme yapılmasına karar verilmiştir. ILO'nun aynı yıl verilerine göre Pakistan'ın Sialkot bölgesinde yaşları beş ile on dört arasında değişen yedi binden fazla çocuğun tam zamanlı çalışma süresi içinde topları elleriyle diktiği belirlenmiştir. Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) ve Save the Children gibi sivil toplum örgütlerinin de dikkatini bölgede yaşanan sorunlara çekmesiyle belli bir üretim tesisinde futbol topu diken çocuklara ulaşılmış ancak yoğun biçimde evlerinde üretim yapan çocukları tespit etmek zor olmuştur. Ev içinde üretim yapan çocuk sorununu ortadan kaldırmak ve ebeveynlerine iş imkanı sağlamak amacıyla futbol topuna özel dikim fabrikaları kurulmuştur (UNICEF, 2006). 1997 yılında aralarında Reebok gibi Sialkot bölgesinde futbol topu üreten çokuluslu şirketler ile ILO ve UNICEF arasında Atlanta Anlaşması imzalanmış, anlaşmayla birlikte 1998 yılına kadar on dört yaşın altında çocukların üretimden ellerinin çekilmesi hedeflenmiştir. 4.7 milyon dolar kadar sermaye gereksinimi olacağı belirlenen anlaşma 1998 yılında hedeflenen başarıya ulaşamamış, aynı hedef bir sonraki yıla kaydırılmış ancak 1999 yılına gelindiğinde 69 katılımcı şirketten yalnızca 39'u anlaşmaya devam etmiştir (UNICEF, 2006).

5.3.1 Bir sosyal etiketleme uygulaması: Rugmark (Goodweave) örneği

Güney Asya'da yaşları dört ile on dört arasında değişen 250 bin çocuğun halı dokumacılığı yaptığı bilinmektedir. Hindistan'da, Nepal'de ve Pakistan'da yaşayan bu çocuklar çoğu zaman borçlandırılarak, kaçırılarak, zorlanarak ya da köle gibi satılarak günde 18 saat çalıştırılmaktadır. Uzun çalışma saatleri içinde halı dokuyan çocuklarda yetersiz beslenme, görme bozukluğu, uzun süre tezgâh başında hareketsiz oturmaktan kaynaklanan duruş bozukluğu, halı tüylerinin solunması sonucunda solunum problemleri ve keskin alet kullanımından kaynaklı yaralanma gibi sağlık sorunları görülmektedir (www.goodweave.org). Çocuk emeği sorununu önlemeye yönelik bir çaba olarak sosyal etiketleme uygulamaları açısından Hindistan özel bir önem arz etmektedir. Çünkü ülke genelinde çocukların yasadışı çalıştırılmadığı halı dokuma

faaliyetlerine yönelik dört ayrı fon sosyal etiketleme yapmaktadır. Fonların ortak amacı on dört yaşından küçüklerin istihdamını ortadan kaldırmak ve çocukları okula ve ilgili alanlarına göre mesleki eğitime yönlendirmektir (Diller, 1999). Bu çalışmada, Hindistan'da sosyal etiketleme girişimini ilk gerçekleştiren ve çocuk emeğini önlemeye yönelik en kapsamlı adımı atan RugMark Vakfı'na ait GoodWeave etiketi incelenecektir.

1980'li yıllarda yazılı ve görsel basında yer alan haberlerin etkisiyle çocuk emeğinin ne kadar zor ve tehlikeli koşullar altında sömürüldüğünün farkına varılmış, bazı sivil toplum örgütleri, insan hakları dernekleri ve tüketiciler bu durumun ortadan kaldırılmasına yönelik baskılar uygulamaya başlamıştır. 1980'lerin sonunda Çocuk Emeğinin Kullanılmasına Karşı Güney Asya Koalisyonu (SACCS) başkanı Kailash Satyarthi bölgede yaşanan çocuk emeği sömürüsüne karşı harekete geçmiş ve 1994 yılında çeşitli sivil toplum örgütlerinden, girişimcilerden, devlet kuruluşlarından ve UNICEF gibi uluslararası kuruluşlardan bir koalisyon meydana getirerek RugMark Vakfı'nı kurmuştur (www.goodweave.org). RugMark'ın değişik örgütlerden meydana gelmesi, üretilen ya da ihraç edilen halılarda yasadışı çocuk emeği olmadığına yönelik ciddi güven oluşmasına katkı sağladığı düşünülmektedir (Sharma, 2002).

RugMark Vakfı 2009 yılının sonlarında yapısında iyileştirmeye gitmiş, GoodWeave adı altında standartlar oluşturmuş ve RugMark isimli etiketini GoodWeave olarak değiştirmiştir. Standart, Hindistan ve Nepal'in üretici olarak, ABD, İngiltere ve Almanya'nın müşteri olarak yer aldığı beş ülkeden oluşan bir ağa sahiptir. GoodWeave'in amacı, çalışan çocuk sayısını sıfıra indirmek ve her çocuğa eğitim fırsatı vermek; misyonu ise çocukların çalıştırılması sorununun çevresel yönetimler ve yetişkinlerin çalışma koşulları ile ilgili olduğu gerçeğine yönelik bilinci arttırmaktır. GoodWeave etiketinin kullanım hakkını almak isteyen işletmeler on temel koşulu yerine getirmekle yükümlüdürler. Bu koşullar, yasadışı çocuk emeği kullanılmaması, istihdam özgürlüğü, toplu pazarlık ve örgütlenme özgürlüğü, güvenli ve sağlıklı çalışma koşulları, adil ücret ödenmesi, çalışma saatlerinin düzenlenmesi, ayrımcılık yapılmaması, yaralayıcı ya da insanlık dışı davranışların olmaması, üretimden kaynaklanan olumsuz çevre etkilerinin belirlenmesi ve en aza indirilmesi ve son olarak iş sürecinin şeffaflaştırılması ve yerel düzenlemelerin getirilmesidir.

(www.goodweave.org). Belirlenen koşulların sorumluları; ithalatçıların, ihracatçıların, üretim yapan şirketlerin, sözleşme sahiplerinin, taşeronların ve tek tezgah sahiplerinin (evde çalışanların) standarda uygun davrandığı onaylandıktan sonra etiket alma hakkı verilmektedir. GoodWeave etiketini kullanmaya başlayan işletmelere ait her üretim birimini, vakıftan bağımsız olarak çalışan denetçiler, habersiz ve rastgele seçimle ziyaret etmektedir. Yapılan ziyaretlerde yasadışı çocuk emeği kullanan tezgah tespit edildiğinde anlaşmalar iptal edilmekte ve çalışma ortamından kurtarılan çocuklar okula ve iyileştirme merkezine götürülmektedir. Formel eğitime yönlendirilen çocuklara 14 yaşını doldurdukları zaman eğer isterlerse oto tamiri, elektrik tesisi ve onarımı gibi mesleki eğitim almayı da isteme imkânı sunulmaktadır. Eğitim ve rehabilitasyon finansmanı, ihracatçılardan her halı ihraç değerinin yüzde 0.25'i ve ithalatçılardan her halının ulaştırma değerinin yüzde 1.75'i değerinde lisans ücreti payı alınmasıyla sağlanmaktadır. Vakıf, bugüne kadar toplam 5,5 milyon sertifikalı halı satmış, 3600'den fazla çocuğu halı tezgâhlarında çalışmaktan kurtarmış ve yaklaşık 9000 çocuğa okula gitme imkânı sağlamıştır. Ayrıca bölge içinde halı dokumacılığı yapan çocuk sayısının bir milyondan 250 bine indirilmesini sağlamıştır (www.goodweave.org).

RugMark Vakfı, yeterli sayıda insanın çocuk emeği olmadan üretilmiş halıları talep etmeye başlamasıyla, perakendecilerin ve ithalatçıların kendi üreticilerinden yalnızca bu şekilde üretilmiş halıları satın alacaklarına inanmaktadır. Buna göre, çocuk emeği olmadan üretimin yapıldığını gösteren etiketli ürünlere olan talep kartopu etkisiyle pazarda büyüyecek ve rekabet etmek isteyen şirketler yalnızca bu ürünlerin ticaretini yapacaktır. Kuzey Amerika'da GoodWeave etiketli halıları satan yaklaşık 60 ithalatçı ve 1500 perakendeci son üç yılda 65 milyon tüketiciye ulaşmış ve 35 milyon dolarlık bir gelir elde etmiştir. 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizin de etkisiyle halı ithalatının yüzde 19 düşmesine karşın sosyal etiketleme yapılmış halı ithalatı yüzde 22 büyümeye göstermiş ve 2010 yılına kadar da GoodWeave etiketli halı satışları neredeyse yüzde 100 artmıştır (www.goodweave.org).

BÖLÜM VI

6. Sonuç ve Öneriler

Yeni uluslararası işbölümünün 1970’li yıllarda uygulanmaya başlamasıyla çokuluslu şirketler, yatırımlarını emeğin çok sayıda ve ucuz olduğu gelişmekte olan ülkelere kaydırmaya başlamıştır. Aynı dönemde hâkim üretim sistemi, içine girdiği tıkanıklığı ortadan kaldırmak amacıyla yeniden düzenlemeye gitmiş ve esnek örgütleri meydana getirmiştir. Esnek örgütlenmelerde emek süreci, esnek uzmanlaşma ve yalın üretim ideolojilerinin güdümüyle yürütülmektedir. Söz konusu ideoloji, çalışanlardan en yüksek verimin alınabilmesi için çalışanın kendi rızasıyla tüm bilgi ve deneyimini üretim sürecine aktarması gerektiğini savunmaktadır. Ayrıca, alt ve üst kademe çalışanlarının ortak bir çıkara yönelmiş, birlikte yalnızca formel değil enformel ilişkiler de geliştiren kişiler olmasını amaçlamaktadır (Yücesan-Özdemir ve Özdemir, 2010). Amaca yönelik uygulanan tam zamanında, sıfır hatayla ve takım çalışmasıyla üretim metotları emeği, belirsiz çalışma saatleri ve ücretle çalışan, birbirleriyle rekabet eden ama tüm bunları ‘gönüllü’ olarak yapan kişiler haline getirmiştir (Ansal, 1999). Diğer yandan üretim sürecinde yaşanan değişim, çokuluslu şirket yapılanmalarını güçlendirmiş, her geçen yıl sayıları artmaya devam etmiştir.

Ekonomik -ve dolayısıyla sosyal, politik- alanlarda yaşanan değişimler, 21. yüzyılda çocuk işçiliği sorununu yeniden gündeme getirmiştir. Çocuk emeği sorunu, merkez ülkelerde yaşanan yaklaşık 200 yıllık işçi sınıfı mücadelesi, sosyal devlet uygulamaları, teknolojinin gelişmiş olması ve zenginliğin merkezde toplanması gibi faktörlerin etkisiyle azalırken, çevre ülkelerinde artış göstermiştir (Özdemir ve Yücesan-Özdemir, 2005). İlerleyen teknolojinin sağladığı iletişim kanallarıyla, çokuluslu şirketlerin bağlı kuruluşlarında çocuk işçi çalıştırıldığına dair haberlerin açığa çıkması, sivil toplum kuruluşları ve tüketici tepkilerinin artmasına yol açmış, çokuluslu

şirketlerin bu konunun düzeltilmesi yönünde harekete geçmesine yönelik baskılar arttırılmıştır. Örneğin, 2001 yılında ABD’de “Çocuk Köleliği Amerikan Çikolatasının Gizli Bir Katkı Maddesidir” başlıklı ve benzeri gazete haberlerinin yarattığı huzursuzlukla toplanan kongrede, kongre temsilcisi Eliot Engel, büyük çikolata şirketlerine, ürünlerinde çocuk emeği olmadığını garanti eden etiketler kullanmaları yönünde karar alınmasını sağlamıştır. Konunun muhatabı olarak iki Amerikan çikolata devi Mars ve Hershey, kakaonun çoğunu Fildişi Sahili’nden aldıklarını kabul etmiş ancak kakao zincirinin kendi kontrollerinde olmadığını, bu yüzden hangi kakao çekirdeğinde çocuk emeği olduğunu belirleyemeyeceklerinde ısrar etmişlerdir (Off, 2006). Çokuluslu şirketlerin, kendi emek süreçlerinin bazı aşamalarını denetim altında tutma açısından yetersiz kaldıklarını iddia ettikleri ve herhangi bir yaptırımın uygulanamadığı noktaları düzenleyebilmek amacıyla uluslararası alanda faaliyet gösteren kurumların devreye girmesi ve emek yönelik standartlar geliştirilmesi ihtiyacı doğmuştur. Küresel emek standartları olarak adlandırılan söz konusu düzenleme, ILO, DTÖ ve DB gibi uluslararası kuruluşlar tarafından oluşturmuştur. ILO’nun sekiz çekirdek sözleşmesinden oluşan standartlara yönelik ILO’nun yaptırım gücü olmaması nedeniyle bu görev DTÖ’ye verilmiştir. Ancak, bu yaptırımların çokuluslu şirketlere değil de ülkelere uygulanıyor olması Avrupa merkezci olunmak ve korumacı amaçlar taşımakla eleştirilmektedir. Ayrıca, uluslararası emek standartlarının kayıt altında çalışan işçilerin haklarını koruduğu göz önüne alınırsa, esnek örgütlenme biçimi altında kayıt dışı olarak çalışan çok sayıda çocuğun ve işçinin haklarını koruyamayacağı açıktır. Bununla birlikte, DTÖ gibi küresel kapitalist sistemin önemli bir kurumunun, işçi haklarını sağlamak adına yeni yetkilerle donatılması da dikkat çekicidir.

Diğer yandan, uluslararası üretimin denetimsizliğine ve hiçbir sorumluluk almadan çalışma biçimlerine yönelik tüketicilerden gelen tepkiler sonucunda çokuluslu şirketler sorumluluk anlayışlarını belgeleyen bir standardın oluşturulmasına katkı sağlamıştır. Sosyal sorumluluk standardı girişiminin güçlü yönü, standarda sahip olmak isteyen çokuluslu şirketlerin, dünyanın neresinde olursa olsun ilişkili olduğu taşeron firmalarının da çocuk emeği ve diğer temel haklar konusunda uygunluğa sahip olmasını gerektirmesidir. Ancak, söz konusu uygulamanın gönüllülük esasına dayalı olması, işletmelerin standardın gerektirdiği hükümlere uyulmasını isteğe bağlı kılmaktan öteye

geçememektedir. Çokuluslu şirketlerin kendi faaliyetlere karşı sorumluluk üstlenme çabalarının olumluluğu yanında, bu uygulamaların gönüllülüğünün yarattığı gevşeklikten kurtulması adına sosyal devletlerin ulusal ve uluslararası alanda yaptırım gücü olan mekanizmaları hayata geçirmesi gerektiği düşünülmektedir.

Çokuluslu şirketlerin çocuk emeğini önlemeyi amaçlayan diğer girişimi olarak sosyal etiketlemenin gönüllülük esasına göre yapılmasının yanı sıra hükümetler tarafından zorunlu kılınması da mümkün olmaktadır. Gönüllü bir uygulama olarak GoodWeave etiketi gelişmiş ülkelerde önemli talep görmüş ve çok sayıda çocuğu halı tezgahlarından kurtarmıştır. Ancak sosyal etiketleme yapılması bazı çekinceleri doğurmaktadır. Öncelikle tüketicilerin ya da tüketici örgütlerinin ürünlerin uluslararası ağ içinde üretimi aşamalarının uygunluğunu kontrol etme imkanı bulunmamaktadır. Bu noktada, tüketicilerin şirketlerin kendilerine uyguladıkları denetim mekanizmalarına güvenmeleri gerekmekte ya da devletlerin denetimi ele almasını talep ederek bürokratik işleyişi ve/veya korumacı amaçların güdülmesi sorununu göze alma zorunluluğu doğduğu düşünülmektedir. Diğer yandan, etiketleme faaliyetinin çocuk emeğinin önüne geçmede başarı sağlaması ve yaygınlık kazanması durumunda, uluslararası emek standartlarının ve SA 8000'in içerdiği örgütlenme, toplu pazarlık ve sözleşme hakkı gibi temel emek haklarının korunmasında da uygulanıp uygulanamayacağı henüz belirli değildir. Ayrıca, ILO tarafından küresel düzeyde kesinlikle ortadan kaldırılması istenen uyuşturucu madde satıcılığı, ticari seks işçiliği gibi çocuk emeğinin en kötü biçimlerinin önüne geçme noktasında etiketleme girişiminin yapılamayacağı açıktır.

Araştırmaya yön veren ilk soru olan, çokuluslu şirketlerin çocuk emeğini sınırlandırmak ve ortadan kaldırmak amacıyla ne gibi düzenlemelerde bulundukları konusunun böylelikle cevap bulduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte, diğer araştırma sorusu olarak çokuluslu şirketlerin neden çocuk emeğine dair düzenleme çabaları içine girdikleri konusu tartışmaya açıktır. Çokuluslu şirketlerin yoğun rekabet ortamında vazgeçmek istemeyecekleri ucuz emek faktörü olan çocuk emeğini düzenlemeye çalışmalarının öncelikli nedeni, eski kârlılık oranlarının günümüzde yakalanamaması olarak görülmektedir. Çokuluslu şirketlere yaptırım uygulama hakkına sahip uluslararası kuruluşların yatırımları belli alanlara çeken kredi koşullarının, gelişmekte

olan ülkeler arasında yarattığı rekabet, söz konusu ve gelişmiş ülkelerin kârlılık oranlarında azalmaya neden olmaktadır (Özdemir ve Yücesan-Özdemir, 2005). Bununla birlikte, gelişmekte olan ülkelerin çokuluslu şirketlere sunduğu ucuz emek, gelişmiş ülke işçilerinin işlerini kaybetmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla, gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasında yaşanacak gerilimi önlemek amacıyla ucuz işgücü olarak çocuk çalışanlar denetim altında tutulmak istenmektedir. Diğer yandan, tüketicilerin satın alma davranışları üzerindeki bilinçlenme düzeylerinin artması, iletişim ve haber alma kanallarında yaşanan gelişmelerin de etkisiyle çokuluslu şirketleri, pazar içinde itibar kaybetmemeleri amacıyla çocuk emeği konusunda bir takım girişimlerde bulunmaya zorlamaktadır. Ancak, çokuluslu şirketleri küresel rekabet ortamında çocuk emeğinden koparacak öncelikli nedenin, yatırımların kârlılık düzeyi yüksek olan alanlarda çocuk emeğine duyulan ihtiyacın azalması olduğu düşünülmektedir.

Çocuk işçiliği 21. yüzyılda hala varlığı koruyor. Yaşanan sorunu ortadan kaldırmaya dair çabalar görülse de, nihai amaca yani çocukların çalıştırılmadığı bir dünyaya ancak emeğin bu süreç üzerinde söz sahibi olduğu zaman erişileceği düşünülmektedir. Yani, sendikaların ve devletin denetimine açık ve yaptırım uygulayabileceği girişimlere ihtiyaç vardır. Çocuk emeği, çokuluslu şirketlerin sorumluluk almaya gönüllü olmalarını umarak ya da bekleyerek çözülebilecek bir sorun değildir. Çünkü çocuk emeği sömürsünün, çalışan her çocuğun hayatına ve dünya geleceğine olan maliyeti çokuluslu şirketlerin kar-zarar hesaplarıyla belirlenemeyecek kadar çoktur ve insanlığın geleceği, çokuluslu şirketlerin insafına bırakılmayacak kadar değerlidir.

KAYNAKÇA

- Aktan, C. C. ve Vural, İ. Y. (2006). *Çokuluslu Şirketler, Global Sermaye ve Global Yatırımlar*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Alada, A. B., Usta Sayita, S. ve Temelli, S. (2002). Küreselleşme, Yoksulluk ve Şiddet Bağlamında Sokak Çocukları. Yasemin Özdek (ed.), *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları* (ss.235-269) İçinde. Ankara: TODAİ
- Alpar, M. B. (2002). Kötü Şartlardaki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Önlemler Hakkında 182 Sayılı ILO Sözleşmesi ile İlgili Çalışma Hayatı Mevzuatı. *Kamu-İş*, c.7, s.1
- Ansal, H. (1999). *Esnek Üretimde İşçiler ve Sendikalar (Post-Fordizmde Üretim Esnekleşirken İşçiye Neler Oluyor?)*. http://www.birlesikmetal.org/kitap/kitap_99/1999-3.pdf . 09.07.2010 tarihinde erişildi.
- Bales, K. (2002). *Kullanılıp Atılanlar: Küresel Ekonomide Yeni Kölelik* (çev: P. Ögünç). İstanbul: Çitlembik Yayınları
- Basu, K. (1999). Child Labour: Cause, Consequence and Cure with Remarks on International Labour Standards. *Journal of Economic Literature*, 37:1, 1999, 083–119
- Basu, K. ve Tzannatos, Z. (2003). The Global Child Labour Problem: What Do We Know And What Can We Do?. *The World Bank Economic Review*, 17(2), 2003, 147–73
- Barnitz, L. (2001). Effectively Responding to the Commercial Sexual Exploitation of Children: A Comprehensive Approach to Prevention, Protection, and Reintegration Services. *Child Welfare*, Vol. LXXX, September/October

- Başkaya, F. (2005). *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*. Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı
- Başkaya, F. (2002). *Küreselleşmenin Karanlık Bilançosu*. Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı
- Berkes, N. (1985). *Felsefe ve Toplum Bilim Yazıları*. İstanbul, s.288-293
- Busse, M. (2003). Do Transnational Corporations Care About Labour Standarts?. *The Journal of Developing Areas*, Vol.36, No.2, Spring 2003, p. 39-57
- Cohn, T. H. (2000). *Global Political Economy Theory and Practice*. New York: Longman
- CSUCS. (2008). *Child Soldiers, Global Report 2008*. http://www.childsoldiersglobalreport.org/files/country_pdfs/FINAL_2008_Global_Report.pdf. 28.04.2010 tarihinde erişildi.
- Cumhuriyet Gazetesi. (4 Haziran 2010). Nijerya'da Kurşun Zehirlenmesi. <http://www.cumhuriyet.com.tr/?hn=145980>
- Çelik, A. (2005). Dünden Bugüne Çocuk İşçilik. Gökhan Atılğan (ed.). Çalışma Hayatında Çocuklar. *Tes-iş*, Haziran, 2005, s. 51- 57
- Çelik, A. (drl.) (2010). Çocuk İşçiliğinin Bitmeyen Öyküsü Üzerine. *Türkiye'de Çocuk Emegi* içinde. Ankara: Ütopya Yayınevi
- Çoban, A. (2004). *Çokuluslu Şirketler-Ekolojik Zarar İlişkisinin Ekonomi-Politiği*. <http://kentcevre.politics.ankara.edu.tr/CobanCUS2004.pdf>. 07.04.2010 tarihinde erişildi.
- ÇSGB. (2005). *Türkiye'de Çocuk İşçiliği: Sorun Bizim, Bilgilendirme Materyali 1. Kitap*. Ankara: ÇSGB/ÇGM: Çalışan Çocuklar Bölümü Yayınları
- Deresky, H. (2006). *International Management, Managing Accross Borders and Cultures*. New Jersey: Pearson Prentice Hall

- Diller, J. (1999). A Social Conscience in the Global Marketplace? Labour Dimensions of Codes of Conduct, Social Labelling and Investor Initiatives. *International Labour Review*, Vol. 138, No.2
- Durning, A. (1992). *How Much is Enough?* New York-Londra: W. W. Norton Company
- Duyar, İ. ve Özener, B. (2003). *Çocuk İşçiler Çarpık Gelişen Bedenler*. Ankara: Ütopya Yayınevi
- Emhan, A. (2007). Başarılı İşletmelerin Sosyal Sorumluluk Kavramına Bakış Açısı. <http://www.e-sosder.org/dergi/22247-258.pdf>, 04.04.2008 tarihinde erişildi.
- Engels, F. (2007). *İngiltere’de Emekçi Sınıfın Durumu*. (çev: Yurdakul Fincancı). Eriş Yayınları, <http://www.kurtuluscephesi.com/marks/ingiliz.html>, 29.03.2010 tarihinde erişildi.
- Erçel, K. (2007). Terhaneler: Emegin “Oryantal” Halleri. *Birikim*, s.217, Mayıs 2007
- Erder, S. (drl.) (2010). Çalışan Çocuklar: ‘Çırac mı?’, ‘İşçi mi?’. *Türkiye’de Çocuk Emegi*. Ankara: Ütopya Yayınevi
- Erdoğan, S. (2003). Çokuluslu Şirketler, İşçi Hakları ve Sosyal Sorumluluk. *Mülkiye*, Mart-Nisan-Mayıs, Cilt XXVII, s.141-164.
- Evrensel Gazetesi (02 Nisan 2008). *Yoksulluk Okul Bıraktıyor*. s.3
- Galli, R. (2001). *The Economic Impact of Child Labour*. Geneva: ILO
- Gülmez, M. (1995). *Meclislerde İşçi Sorunu ve Sendikal Haklar (1909-1961)*. Ankara: Öteki Yayınevi
- Hageman, Frank ve diğerleri. (2006). *Global Child Labour Trends 2000 to 2004*. Geneva: ILO
- Hilowitz, J. (1997). Social Labelling to Combat Child Labour: Some Considerations. *International Labour Review*. Vol. 136, No 2

- Hirst, Paul ve Thompson, G. (2003). *Küreselleşme Sorgulanıyor*. (çev: Çağla Erdem ve Elif Yücel). Ankara: Dost Kitabevi
- Humphries, J. (2003). Child Labor: Lessons from the Historical Experience of Today's Industrial Economies. *The World Bank Economic Review*, Vol. 17, No 2, p. 175-196
- Hürriyet Gazetesi. (30 Kasım 2008). *Çikolata bir fetiş haline geldi yemek yetmiyor, giymek istiyorlar*
- ILO. (1999). *182 Sayılı Kötü Şartlardaki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Önlemler Sözleşmesi*. http://www.belgenet.com/arsiv/sozlesme/ilo_182.html. 07.07.2010 tarihinde erişildi.
- ILO. (2004). *Child Labour: A Textbook For University Students*, Geneva: ILO, http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/documents/publication/wcms_067258.pdf. 13.12.2009 tarihinde erişildi.
- ILO. (2006). Child Labour in Africa. Geneva: *ILO Fact Sheets*. http://www.ilo.org/declaration/info/factsheets/lang--en/docName--WCMS_DEC_L_FS_38_EN/index.htm. 28.04.2010 tarihinde erişildi.
- ILO. (2003b). Child Labour in Latin America. Geneva: *ILO Fact Sheets*. http://www.ilo.org/declaration/info/factsheets/lang--en/docName--WCMS_DEC_L_FS_50_EN/index.htm. 28.04.2010 tarihinde erişildi.
- ILO. (2003a). Child Labour in Asia. Geneva: *ILO Fact Sheets*. http://www.ilo.org/declaration/info/factsheets/lang--en/docName--WCMS_DEC_L_FS_40_EN/index.htm. 28.04.2010 tarihinde erişildi.
- ILO. (2003c). Child Labour in Europe. Geneva: *ILO Fact Sheets*. http://www.ilo.org/declaration/info/factsheets/lang--en/docName--WCMS_DEC_L_FS_47_EN/index.htm. 28.04.2010 tarihinde erişildi.
- ISO. (2010). *ISO/DIS 26000-Unedited Draft*. <http://www.scribd.com/doc/32019302/Revised-Unedited-Draft-of-ISO-DIS-26000>. 06.07.2010 tarihinde erişildi.

- Karabulut, Ö. (1996). *Türkiye’de Çalışan Çocuklar*. İstanbul: Frederich Ebert Vakfı Yayınları
- Kaya, A. Y. (2010). *2000’ler Türkiye’sinde Tarım Politikaları ve Toprak Mülkiyeti: Efemçukuru’nda Mülkiyet Nedir?*. http://www.egecep.org.tr/userfiles/file/alpyucelkaya_efemcukuru.doc. 17.04.2010 tarihinde erişildi.
- Kavi, E. (2006). *Çocuk İstihdamı Açısından Sosyal Sorumluluk Standardı*. www.iibf.kocaeli.edu.tr/ceko/ssk/kitap51/7.doc. 03.07.2010 tarihinde erişildi.
- Koray, M ve Alev, H. (2002). Yoksulluk ve Yoksunluk Konusunda Bütünlükçü Bir İnsan Hakları Yaklaşımının Gerekliliği. Yasemin Özdek (ed.). *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*. (ss.441-466) İçinde. Ankara: TODAİ
- Korten, D. C. (2001). *When Corporations Rule The World*. (Edit: Berrett-Koehler). San Francisco: Kumarian Press
- Kouiman, J. ve Van Vloet, M. Government and Public Management (Edit: K. Elliasen ve J. Kouiman). *Managing Public Organizations*. Londra: Sage.
- Makal, A. (1999). *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*. Ankara: İmge Kitabevi
- Milliyet Gazetesi. (26 Nisan 2009). *Kaçak Çocuklar Seks Kölesi Yapılmış*. <http://www.milliyet.com.tr/Yasam/HaberDetay.aspx?aType=HaberDetay&KategoriID=5&ArticleID=1087589&Date=26.04.2009&b=Kacak%20cocuklar%20seks%20kolesi%20yapilmis&ver=36>, 26.04.2009 tarihinde erişildi.
- Munck, R. (2003). *Emeğin Yeni Dünyası, Küresel Mücadele Küresel Dayanışma*. (Çev: Mahmut Tekçe). İstanbul: Kitap Yayınevi
- O’Brien, R. ve diğerleri. (2000). *Contesting Global Governance: Multinational Economic Institutions and Global Social Movement*. Cambridge: Cambridge University Press

- Off, C. (2008). *Acı Çikolata, Çikolatanın Tatsız Öyküsü*. (Çev:Gülgün Ogan Patterson). İstanbul: İletişim Yayınları
- Oğlak, S ve Ar, N. K. (2003). *Sa8000- Kuruluş Değerlerinin Kanıtlanmasının Yeni Evrensel Çözümü*. <http://www.isgucdergi.org/index.php?p=makale&id=35&cilt=5&sayi=1&yil=2003>. 26.03.2009 tarihinde erişildi.
- Özdemir, A. M. ve Yücesan-Özdemir, G. (2005). Küresel Ekonomide Çocuk Emeğinin Ekonomi Politikası: Çocuk İşçilerin “Oyun” Hakkı Var mıdır?. *Türk Tabipler Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, Temmuz-Ağustos-Eylül, s. 71- 76
- Petras, J. ve Veltmeyer, H. (2006). *Çokuluslu Şirketler Sorgulanıyor Yabancı Sermayenin Tahribatları*. (Çev: Özkan Akpınar). İstanbul: Kalkedon Yayınları
- Radikal Gazetesi. (2010). *Çinli Anne-Babalar Çocuklarını Zincire Vuruyor*. <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetay&ArticleID=992940&Date=22.04.2010&CategoryID=81>. 02.01.2010 tarihinde erişildi.
- Romer, P. M. (1993). Two Strategies for Economic Development: Using Ideas and Producing Ideas. *Proceeding of the World Bank Annual Conference on Development Economics*. Washington D. C.: World Bank
- SAIa. (2008). Social Accountability 8000. [www.iqnet-ltd.com/userfiles/SA8000/2008Std EnglishFinal.pdf](http://www.iqnet-ltd.com/userfiles/SA8000/2008Std%20EnglishFinal.pdf). 16.10.2009 tarihinde erişildi.
- SAIb. (2008). *SA 8000 Certified Facilities: As of September 30, 2008*. <http://www.saasaccreditation.org/docs/SA8000%20Public%20Lists%20Q3%2008,%20by%20Facility.pdf>. 05.07.2010 tarihinde erişildi.
- Sapancalı, F. (2002). *Küreselleşme Bağlamında Çocuk İstihdamı ve Önlenmesine Yönelik Çabalar*. www.ceis.org.tr/dergiDocs/makale-2.pdf. 13.12.2009 tarihinde erişildi.
- Selek, C. ve Man, F. (2006). Post-fordist Dönemde İşletmeler ve Çalışanlar. 5. *Orta Anadolu İşletmecilik Kongresi*, 15–17 Haziran 2006, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat

- Sharma, A. N. (2002). Impact of Social Labelling on Child Labour in Carpet Industry. *Economic and Political Weekly*, December 28
- Singh, A. ve Zammit, A. (2000). *The Global Labour Standards Controversy- Critical Issues for Developing Countries*. South Centre
- Somel, C. (drl) (2000). Bağımlılık Kuramı ve Güney Kore Deneyimi. *Küreselleşme Emperyalizm Yerelcilik İşçi Sınıfı*. Ankara, İmge Kitabevi, 2000
- Spillemaeckers, S. (2006). *The Belgian Social Label: A New and Challenging Concept of Chain Management*. [http://uk.cbs.dk/content/download/51667/735077/file/Spillemaeckers%20-%20The %20Belgian%20Social%20label.pdf](http://uk.cbs.dk/content/download/51667/735077/file/Spillemaeckers%20-%20The%20Belgian%20Social%20label.pdf). 15.05.2010 tarihinde erişildi.
- Sunal, O. (2010). Çocuk Emeginin Coğrafya Atlası. www.fisek.org. 28.04.2010 tarihinde erişildi.
- Tokol, A. (2001). Çokuluslu Şirketler ve Endüstri İlişkilerine Etkileri. *İş-Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2
- Toran, M. (drl.) (2010). Yoksul Çocukların Kaderi: Çalışmak!. *Türkiye’de Çocuk Emegi*. Ankara: Ütopya Yayınevi
- TÜİK. (2007). Çocuk İşgücü Araştırması 2006. *Haber Bülteni*. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=482>. 28.04.2010 tarihinde erişildi.
- UNCTAD. (2003). **World Investment Report**
- UNCTAD. (2009). **World Investment Report**
- UNICEF. (2006). Appendix 3- Trade Associations: Responding to Child Labour. *Child Labour Resource Guide*. <http://www.unicef.se/assets/child-labour-resource-guide-appendix-3.pdf>. 5.05.2010 tarihinde erişildi.
- YASED. (2009). *UNCTAD, 2009 Dünya Yatırım Raporu*. http://www.yased.org.tr/webportal/Turkish/haberler/basin_bultenleri/Documents/UNCTAD2009-tr-17-09-2009.pdf. 28.02.2010 tarihinde erişildi.

- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Yıldız, Ö. (2006). Türkiye’de Çocuk İşçi Sorununun Toplumsal Görünümü. *Journal of Qafqaz University*. Sosyal ve Humanitar Elmlar, No. 18
- Yücesan-Özdemir, G ve Özdemir, A. M. (drl.). (2010). Türkiye’de Çocuk Emeği ve Sosyal Politika: Alternatifi Düşünmek İçin Egemen Söylemin Eleştirisi. *Türkiye’de Çocuk Emeği*. Ankara: Ütopya Yayınevi
- Zürcher, E. J. (2004). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. (Çev: Yasemin Saner Gören). İstanbul: İletişim Yayınları
- www.fisek.org.tr
- www.goodweave.org

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Banu GÜLER

Sürekli Adresi : Yaşamkent Mah. 13. Ada 3. Blok D.7 Bolu

Doğum Yeri ve Yılı : Kaynarca/Sakarya 24.10.1983

Yabancı Dili : İngilizce

Ortaöğretim : Çelebi Mehmet Lisesi/Y.D.A. Bursa (2001)

Lisans : Abant İzzet Baysal Üniversitesi/ İşletme (2006)

Çalışma Hayatı : Türkiye İş Bankası A.Ş. Geyve Şubesi
Gişe Memuru (2006-2007)

E-posta : b.guler83@gmail.com